Нарис про одну поїздку

Слава богу, все закінчилося. Закінчилася ця безладна і виснажлива біганина по магазинах, коли й сам не знаєш, що шукаєш, аби тільки щось купити, не обійти когось із подарунком і не обділити гостинцем; це хапливе прагнення якнайшвидше позбутися всіляких різних клопотів, великих і малих, що набралися, як завжди, на останній день, і треба притьма мчати туди й сюди, поговорити з тим і з тим, взяти одне й повернути інше; це гарячкове, коли ти тільки й озираєшся — не забути б іще про щось — лаштування до подорожі. Закінчилося все враз, наче відрубало, тільки-но Віктор зайшов до каюти й поставив валізу, і тепер попереду чекало саме лиш легке і приємне байдикування, яке наперед хвилює своєю святковістю і незалежністю.

Погода як на травень випала на диво жаркою, весь день палило, а тепер, надвечір, спекота ще більш загускла, по-(важчала. У каюті до того ж пахло фарбою, повітря було затхле й гіркаве. Віктор одразу ж, як зайшов, до кінця, до упору, опустив раму скла у вікні й висунувся назовні, його обдало теплим і кволим, але все ж вітерцем, від води ледь чутно повіяло свіжістю. До п'ятої години, до відплиття, залишалося ще хвилин з п'ятнадцять; посадка тривала, чути було, як по трапу йдуть люди, але в усьому вже відчувалося близьке звільнення, вже почала здригатися нетерпляча масивна біла туша теплохода, вже напівсонний жіночий голос з платівки, хвилюючи та піддражнюючи, повів прощальну і досить заграну пісеньку про те, що — "провожают пароходы совсем не так, как поезда".

Каюта була маленькою, але досить зручною і затишною: диван з високою м'якою спинкою, біля вікна невеличкий столик з намертво прикрученою до нього настільною лампою, біля дверей шафа для речей та одягу і за важкою зеленою завісою — раковина для вмивання. Віктор уперше взяв окрему каюту і тепер нетерпляче чекав на відплиття, аби сповна втішитися в ній своєю самотою. Тут він сам собі пан, досхочу буде вилежуватися й читати, нікому не заважаючи і ні від кого не

залежний, увечері підніме у вікні решітку і засвітить настільну лампу, вранці відіспиться донесхочу, до втоми в голові, і вийде на борт, під вітер.

Будучи студентом, він їздив у третьому класі, що розміщався тоді в трюмі, і щоразу ці поїздки були для нього святом, про яке він починав мріяти ще взимку і до якого готувався якомога старатливіше: складав гроші, заощаджуючи карбованці з бідненької стипендії, навмисне залишав нечитаною найкращу, за чутками серед свого брата студента, книжку, підправляв, як міг, свою амуніцію. Тут він з повним правом, що його виколисав і зігрів у мріях за місяці зубріння, дозволяв собі нарешті невелике марнотратство: йшов у ресторан, вибирав столик біля одного з широких, на півстіни, вікон і замовляв пиво. Це й була головна, найбільш хвилююча частина свята — сидіти, недбало розвалившись у кріслі, попиваючи холодне пиво і вдаючи, що воно неабияк тобі смакує, й дивитися, дивитися у вікно на рівну і неквапну течію, в яку вдирається пароплав, на береги, на все те, що на них втаковилося й живе. Тоді ще не було цієї пісеньки — "вода, вода, кругом вода", яку з нарочитою байдужістю і далі тягне зараз той самий напівсонний голос, але вода й тоді зачаровувала аж ніяк не менше, ніж тепер,— зачаровувала, хмелила й вабила кудись, пробуджуючи неясний і глибокий неспокій. Це був якийсь дивовижний, незбагненний, неземний стан, коли, проймаючи бентегою душу, раптом спалахували несподівані бажання, привиджувалися незвичайні звершення або ні з того ні з сього находило замилування власним життям, де найбільшим щастям здавалося — бачити, думати, запам'ятовувати.

Тут-таки, на пароплаві, в нього трапилася одного разу любов зі студенткою медичного інституту, дівчинкою гарненькою, але такою тоненькою, що мимоволі виникав сумнів: яким чином їй вдалося вмістити в собі все, що належить мати людині? Вона їхала не одна — з матір'ю. Віктор тепер уже не пам'ятав, з чого, через яку випадковість почалося це знайомство, зате добре пам'ятав, як потім усю ніч вони таїлися від її матері, ховаючись то на верхній палубі, то в кормі, серед бочок і величезних котушок з тросами, то в трюмі, на його лаві: як він накривав

її від вітру своїм піджаком, який щасливий був, слухаючи її квапливий і, по суті, пустопорожній шепіт. Ось що коїться з людьми, коли "вода, вода, кругом вода". Усе літо потім вони посилали одне одному нетерплячі й ніжні листи, а коли зустрілися восени в місті, вже не біля води, спокійно і без найменшого жалю розійшлися.

Гримнув нарешті відчалювальний марш, і теплохід одразу ж легенько відійшов, відсунувся від стінки. З берега і з борту закричали, замахали одне одному, почулися окремі слова команди в машинне відділення, десь стривожено й голосно заплакало дитя. Теплохід став упоперек ріки і дав течії розвернути його вниз, за ходом. З берега він мав вигляд зараз, мабуть, дуже гарний: білий, легкий і довгастий, сяючий усім своїм оснащенням. У нинішній навігації він вирушав тільки в перший, іменинний рейс і був чисто прибраний, підфарбований та підладжений, матроси франтували новенькою формою, молоденькі провідниці усміхалися чемними і допитливими усмішками. Все це потім обстріпається, зблякне або видасться просто непотрібним і зайвим, але поки що, коли не прискіпуватися, все мало вигляд досить ошатний. Якби ще так різко не пахла фарба в каюті.

Тепер уже рушили своїм ходом. За бортом зашуміла знуртована вода, швидше потягся назад берег, у вікно увірвався вітер. Дихати стало легше. Віктор підвівся з дивана і, не кваплячись, принатурюючи себе до дозвільного й лінькуватого життя в дорозі, почав улаштовуватися: дістав з валізи те, що могло тут знадобитися, сходив до провідниці за постільною білизною. Ним оволоділо рівне й приємне почуття вдоволення собою: ось він і їде, хоч би там що, все ж таки їде... Можна піти зараз у ресторан, і, всівшись, як колись, біля вікна, попросити пива. Щоправда, від пива він уже одвик, але щоб упевнити і самого себе і когось ще, хто пам'ятає його по колишніх звичках, що він усе той самий, одну плящину випити варто.

П'ять років він не був удома, в своєму селі, довгих п'ять років, за які неабияк змінилося й ускладнилося його життя. За ці роки він побачив чимало інших країв, з'їздив навіть за кордон. Усе це було добре, корисно

й потрібно йому; повертався назад, сповнений якимось особливим, внутрішнім смислом; у нього мовби вливалася свіжа кров, вносила в узвичаєне й розмірене існування почуттів і гостроту, й новизну. Але як же все-таки втомлювався він у цих поїздках! Від початку й до кінця там доводилося бути в постійному напруженні: завжди щось тривожило попереду, змушувало підстьобувати або, навпаки, стримувати себе, увесь час, боячись схибити, треба було робити вибір — те чи це, одне або інше, туди чи сюди. Навіть рідкісні хвилини розслаблення здавалися там спокоєм людини, яку підвісили догори ногами. І лише вдома (вже й не вдома треба говорити, а якось інакше, бо в нього своя сім'я у місті, з якого він зараз виїхав), і лише в рідному селі, у батька з матір'ю, він знав, відпочинок його буде повним, цілковитим і невідчутним: він піде туди, куди заманеться, робитиме те, що забагнеться, він порине в це життя, як у дитинство, що повернулося, і довго буде залишатися там у щасливому забутті, не пам'ятаючи нічого ні про себе, ні про інших і скоряючись лише найпростішим і найлегшим бажанням. Уже й тепер він почувався так погідно і затишно, як давним-давно з ним не бувало, мовби кожна клітинка, виплутавшись з щільного клубка, нарешті знайшла в ньому своє місце.

Він усе ж таки вирішив зазирнути в ресторан, хоча й не знав, залишиться там чи ні. Один столик біля вікна виявився вільним, немовби саме для нього, і він не наважився піти геть. Раніше Віктор плавав на пароплавах, це був теплохід, до того ж теплохід морського типу, що не боїться великої хвилі; але ресторан у ньому, схоже, залишився колишній, мовби перенесений з пароплава у цілковитій незайманості— те ж напівокругле, похиле до бортів невеличке приміщення в кормі, з вузькими, на два боки, дверима, ті ж просторі вікна, прибрані в жовті штори, і ті ж низькі, м'які крісла в білих чохлах. Віктор міг би побитися об заклад, що й меню тут анітрохи не змінилося, хіба що на якусь дещицю. Він розгорнув карточку й усміхнувся. Звичайно, все те саме: щі, піснувато-кислий запах яких він пам'ятав ще й досі, яєчня, біфштекс і рисова каша. Але річкову рибу замінила морська, це він повинен був передбачити. В усьому іншому меню нагадувало раз і назавжди

викарбуваний на камені напис, свідчення сталості смаку невідомого постачальника.

Сидіти, розвалившись у кріслі, зі склянкою пива, тримаючи її в руці, було і зручно, й приємно. Десь угорі нечутно і пружно працював вентилятор, гнав повітря, і по залі колами ходив вітерець, ворушив на вікнах легкі високі штори й обережним, пригасаючим повівом торкався обличчя. З одного боку за сусіднім столиком уже збуджено гомоніла за пивом компанія чоловіків, з іншого — з мовчазною і несерйозною, яку забавці, жартівливою зосередженістю вечеряла сім'я: він і вона з однаково широкими і чистими, чомусь схожими (чи не від спільного життя, бува?) обличчями — молодими й добрими, і хлопчик з дівчинкою приблизно одного віку, років шести або семи. Не дістаючи з крісел до столу, діти їли навстоячки. Очевидно, це й викликало лукаво-уважний і веселий настрій батьків: раз по раз вони перезиралися й усміхались. Спостерігаючи за ними, Віктор, сам не знаючи чому, відчув у собі незбагненні ревнощі до цієї невеликої, але вже повної сім'ї, щось, опріч любові й злагоди, зачіпало й зворушувало його в ній — чи то схожість і фізична рівність, що одразу впадали у вічі, мовби він і вона були створені одне для одного, як ліва рука для правої, чи то обачна, парна поміркованість: мати, батько, син, дочка — всього, що може бути, по одному, але все гарно, міцно, на славу людині, чи то щось іще, приховане глибше і міцніше. І від того, що він не міг збагнути свого почуття, неспокій не полишав і заважав йому; він не одразу забув про нього і після того, як за сусіднім столиком повечеряли й пішли.

А за вікном, за неширокою смугою, все плинув і плинув берег, за кормою здивовано й неохоче закипала вода і, підібравшись, котила на два боки хвилі. Річка позаду, здавалося, легенько розгойдувалася то ліворуч, то праворуч; на її поверхні далеко й довго, доки сягало око, трималися після хвиль яскріючі на сонці брижі, від яких боляче і задьористо ставало очам; течія там мовби слабшала або ж і зупинялася зовсім. Берег часто змінювався: то низький, яскраво-зелений, на свіжій зелені пасуться корови, то за поворотом одразу яр, нагорі будівлі, униз, до води й човнів, ведуть сходинки, біля човнів вистрибують, щось

кричать і махають руками дітлахи, біля будинків, прикриваючись від сонця долоньками, стоять дорослі.

Віктор виріс на цій річці, кожного божого дня пропадав на ній з ранку до ночі, і більша частина його дитячих і вже не дитячих радощів була пов'язана з нею. Ніколи він не забуде, як щоразу боявся пропустити льодохід; з яким захватом і острахом, нетямлячись, дивився на дику, осатанілу силу, що зіштовхувала кригу вниз, здиблювала і трощила незграбні, з глибоким полиском синяви брили; який багатоголосий і протяглий, зі стогоном і відчаєм стояв довкола гуркіт.

Один спогад, чи не найдавніший, був яскравіший за інші. Йому тоді виповнилося шість років, і не просто виповнилося, а виповнилося саме цього дня — 1 травня. Льодохід звичайно теж припадав на кінець квітня — початок травня. Йому, хлопчакові, не досить було того, що його день народження так вдало збігався зі святом, йому ще кортіло, аби цього дня неодмінно рушила крига — інакше не буде щастя. Звідки, з яких глибин і снів виник у ньому цей забобонний зв'язок одного з другим, він, звичайно, не знав; але ще й досі, правда, без колишньої щирості й зацікавленості, немов жартома, він продовжує стежити, коли — до чи після свята — пробудилася річка, усміхнеться чи ні йому нині удача. (Ось іще відмінність: щастя обернулося на удачу, з якою легше й безпечніше поводитися — якщо й проґавиш, то втрата невелика; з віком він, здається, привчає себе ризикувати лише тим, що небагато важить).

З раннього ранку 1 травня він сидів на березі, вдивляючись у посинілу, розбухлу кригу. Ніколи ще не випадало йому бачити перший, вирішальний поштовх, який зривав кригу з місця, і тепер він чекав на нього нетерпляче і з важкою зосередженістю, понад усе на світі боячись, що день закінчиться раніше. Десь у селі співали, яскраво світило сонце, з пониззя навіть не дув, а легенько плинув над річкою м'який рівний вітрець, доносячи звідкись свіжий і прохолодний, вербний запах щойно звільненої води. Річка неспокійно вовтузилася, погойдувалася, зітхала; часом зсередини чувся глухий, утробний шум, далі лунав порский і сильний, наче постріл, тріскіт, і в кризі спалахували

тріщини. Ось-ось усе це мало зірватися з місця, закружеляти, зашуміти, попливти, але стояло. Трималося якоюсь силою, чіплялося за щось, впиралося, проте нікуди не рухалося. Увесь день прочекав він марно, ввечері, геть нещасного і змученого, його насилу забрали додому. Тепер усе: ніколи не закінчиться війна, не повернеться з фронту батько, не полюбить його сусідська дівчинка Нінка. Далі жити просто безглуздо.

Серед ночі він прокинувся від невиразного далекого гуркоту, який то затихав, то раптом болісно й тривожно виникав знову. Іншого разу шестирічний хлопчак, напевно, одразу пірнув би від нього під ковдру і постарався хутчіше заснути, але тепер остання надія змусила його перебороти страх і встати з постелі. Скоряючись якійсь сторонній владній силі, він навпомацки добрався до дверей, нечутно відхилив їх і вислизнув на вулицю. І небо, й землю поглинула суцільна, непроглядна пітьма, крізь яку ніде нічого не було видно, але дорогу до річки він знав і з заплющеними очима. Кумедно й незграбно підстрибуючи, боячись налетіти на паркан, але ще більше боячись іти кроком, він кинувся на берег.

Тут було світліше. Від криги йшло слабке сіре мерехтіння, і в ньому він легко роздивився, що річка як стояла, так і стоїть. Нічого в ній звечора не змінилося. Вона навіть мовби принишкнула, після довгих і марних потуг її опо-сіла байдужість. Від жаху, від нерозуміння того, що з ним коїться, чому він тут, а не вдома, не в постелі, маленький Вітька заціпенів. Прибігши сюди, він уже неспроможний був бігти назад. Від страху в нього одібрало ноги.

Десь далеко в тайзі загуркотіло, набралося сили і покотилося, покотилося прямо на село, погрожуючи розчавити і зім'яти його, і, тільки ледь-ледь не докотившись, розвалилося. Насувалася гроза. Те, що він сприйняв за шум річки, було громом небесним, першим тієї весни, що народився зненацька і спочатку негучно. Спалахнуло і нараз погасло коротке світло блискавки, і знову вирушив грім, випро-стовуючись у своїй ході над річкою, і знову застряг неподалік від села.

Небо тепер було могутнє і страшне. По краях, зливаючись із землею, воно занурювалося в безмежну пітьму, згори нависало велетенською тривожною тяжкотою. В нагромадженні хмар, рухаючись і змінюючись, зловісною синявою палахкотіли якісь смуги і плями. Поміж ударами грому, коли наставала тиша, з височини долинав нечіткий, ледь вловний шум, — чи то шерхіт хмар, чи то приглушений свист вітру. Внизу повітря було тривожно-нерухоме й порожнє: без гострих весняних запахів, без звичайної нічної свіжості — гроза встигла виссати з нього все.

Грім розгулював уже над самим селом. Він починався знехотя, лінькувато, мовби не знаючи, варто чи не варто гриміти, але, розвередивши себе бурчанням, раптом робив миттєвий і лютий стрибок убік і важко, надсадно лопався, вибухав, розкидаючи довкола безліч гримкотливих осколків. Ледве встигав відшуміти один перекіт, як виникав новий. У яскравому і мертвотному світлі блискавиць хати в селі здавалися прозорими, і якщо за стінами нічого не можна було побачити, то лише тому, що за ними нічого й не було, а ліс — до моторошності білим і неживим, з вузькими й довгими камінними стовбурами.

Увібравши голову в плечі, хлопчак схлипував — судомно, безпорадно і вже в нестямі. Він був на ногах, але давно втратив відчуття землі під собою, мовби його, як пушинку, підхопило й понесло кудись, і ніхто ніколи не знайде навіть сліду цієї маленької нещасної людинки.

Гроза, домагаючись дощу, дедалі розпалювалася і розпалювалася. Небо із зовсім чорного, непроглядного стало темно-багровим і вирізнилося чіткіше. Грім бив розмірено й злісно, без тієї стриманості і грайливості, що були спочатку, він вибухав одразу і, не послаблюючи, гнав цей вибух, поки де-небудь в іншій стороні не спалахував новий. Все довкола було сповнене тільки гуркотом, що його раз у раз підстьобували помахи блискавиць, все стискалося й тремтіло перед ним, а йому вже бракувало простору, він задихався від шаленства.., ось-ось повинно було статися щось і зовсім страшне.

І воно сталося. Блискавка стьобнула, як звичайно, тонким довгим розчерком, але не згасла, а раптом, мовби заплутавшись, закружляла, завихорилася у танку і розійшлася широким кінцем, оголивши моторошний голубий вогонь. Скажений, небувалої сили гуркіт одразу ж охопив усе небо, роздираючи його на частини,— воно тріснуло й обвалилося.

Хлопчак закричав і впав, не зміг встояти, але одразу ж знову схопився на ноги. Він почув, хоча неспроможний був ні чути, ні бачити, якимось дивом він почув, як звук шматованого неба, слабший і легший, але той, той самий звук знову пролунав десь неподалік від нього. У моторошному і несподівано-радісному передчутті він різко підвів голову й побачив, як, ламаючи кригу, виносить середину річки. її тільки-тільки зірвало, її смуга була зовсім неширокою.

1 одразу ж упав дощ. Гроза почала швидко відступати, блискавка спалахувала лише з одного боку, на самому краю неба, туди ж, геть присмирнівши, перебрався грім. Небо потемніло й притихло, з нього лив дощ.

А хлопчак усе плакав і плакав, не витираючи сліз, і все дивився, дивився на річку, на її гомінке святкове звільнення, що почалося вночі, серед грози, подалі від людських очей.

...Боже мій, невже це було?! І чи було це так, як він запам'ятав, чи не приснилося це йому в чистих і осяйних дитячих снах?

...Ще несло крижини, крига лежала і на берегах, а вони, дітлахи, вже закидали в каламутну зеленкувату воду пе* ремети. Пробуджена річка була повною і нетерпляче-швидкою; від її відкритого, вільного плину довкола одразу ставало просторіше й вище; в легкому й дзвінкому повітрі зі свистом носилися стрижі, знижуючись і черкаючи об воду білими черевцями; звучав капіж із навислих над ка-меницею важких крижаних дашків; весело і широко грало сонце. Було якесь

особливе — сторожке й таємниче — щастя в тому, щоб, ледь піднявши нитку перемета над водою, слухати, як тюкає риба наживку; в хвилюючому чеканні завмирало серце і весь безмежний світ сходився в одну цю тонку нитку, по якій передавалися поштовхи.

Невдовзі річка випрямлялася, звільнившись од усього зайвого, чужого, що знесли в неї з гір шальні весняні потоки й струмки; вода в ній ставала темно-голубою, прозорою, так що далеко було видно дно; течія напиналася: знаходила свою неквапливу, спокійно-швидку силу, яку могла поруйнувати лише тривала негода. Влітку вони всією сім'єю вирушали човном за річку на сінокіс, збирали там ягоди, потім гриби; Віктор випрошував собі у бакенщика два ближчих до сінокісного наділу бакени, вечорами запалював їх, ранками гасив, навчився незгірше за дядьків підніматися у човні на тичині, справлятися з одноручним веслом. Ніколи не втомлювався від нескінченної втіхи бувати на річці, зазирати в її моторошну звабливу глибінь, у дужий вал, випробовуючи своє щастя, зіштовхувати човен і гребти від берега, все далі й далі, злітаючи й провалюючись у хвилях, а потім, щасливо повернувшись, вважати себе переможцем і думати, що річка після цього одразу стала покірнішою.

У темні осінні ночі дідусь, тепер уже покійний, брав його з собою бити рибу з смолоскипом. На носі човна яскраво і жваво палахкотів смоляк, дідусь, широко розставивши ноги і терпляче вдивляючись у воду, стояв біля вогню з наготованим остенем, а він, сидячи в кормі, безшумно правив врслом. Річка втомлено і глухо зносила їх униз; у важкому металевому кольорі води ледь-ледь поблискувало опале листя; лопались і меркли бульбашки; де-небудь посеред річки хтозна-чому в спокійну погоду довго трималася на одному місці нескінченна смуга брижів, яка мерехтіла незбагненним хвилюванням, що далі так само несподівано, як і з'являлася, щезала. Було вогко й мерзлякувато, вогонь лише дратував недосягаючим теплом, проте було і тривожно-солодко, незвичайно на душі — від схилених з берега кущів, що пропливали в суворому мовчанні, від таємничих сплесків, що виникали то тут, то там, від далекого крику нічного птаха, від казкового і зрадливого

витанцьовування вогню, на який десь мчить і ніяк не може зупинитися очманіла від його сяйва рибина.

Спогади, пов'язані з річкою, жили в ньому осібно від інших, і жили теплим душевним смутком, коло якого він часто грівся і відпочивав, перш ніж рушити далі. Він розумів: їх зберегло дитинство — все, що належить до перших вражень, зберігається надовго, можливо, назавжди, але в тім-то й річ, що з багато чого іншого дитинство виокремило саме їх. Тайга не бентежила і не випробовувала Віктора так, як річка; тайга залишалася і повинна була залишатися на місці, тим часом як річка могла щезнути, спливти геть, померти, відкривши на пам'ять про себе голе кам'янисте річище, по якому будуть бігати собаки. Ранками, боячись зізнатися в цьому навіть самому собі, він обережно йшов перевірити, чи не скоїлося чогось з річкою, і не розумів, чому це більше нікого не тривожить, чому всі спокійні, що річка і завтра буде текти так само, як текла вчора і позавчора.

Він розрахувався за пиво і вийшов на борт. Величезне призахідне сонце було зовсім низько і близько, тому здавалося, ніби воно не піде за гору, а сяде на березі; і берег в очікуванні цього першого, чудовного і небезпечного доторку завмер. Його вже накрила тінь від гори; але барви були світлі, ясні і точні, в суцільній зелені листя легко розрізнялися осика й береза, в яру соковито червоніла глина. Другий, протилежний берег, залитий сонцем, положистий і порожній, лежав далеко і тоскно. Схоже, там було болото, висока темна трава росла нерівно, жмутками, ніде поблизу не маячила жива душа. Невдовзі відійшла кудись углиб і гора з лівого, західного боку, і сонце одразу відсунулося од річки, і піднялося вище, поменшало. Небом потягся дим.

Хвилин через п'ятнадцять оголосили першу пристань. Теплохід наближався до міста, якого не так давно — Віктор у перших своїх плаваннях ще застав той час — не було тут і близько. Побудували його швидко і, поки будували, писали й говорили про нього багато: в глухій тайзі, на голому місці і таке інше, хоча, за сибірськими поняттями, те, що розташоване біля дороги і особливо залізниці, вже ніяка не тайга.

Потім з'явилися інші, гучніші назви, і місто було притихло, але невдовзі зажило слави знову, цього разу своїми демографічними показниками: виявилося, що тут, коли роки старого й малого скласти разом, а тоді поділити на число мешканців, оселився наймолодший у країні люд, який в розрахунку на кожну тисячу душ більше за

всіх справив весіль, після чого, природно, більше за всіх народжував дітей. Але відтоді місто стало пасти задніх, здається, і в цьому плані.

З річки його не було видно, воно стояло осторонь, стриміли лише його високі різномасті димарі. Але свій причал воно про всяк випадок мало. Пасажири звичайно користувалися ним на зворотному шляху. Течія тут сильна, і теплохід, піднімаючись угору, чалапає звідси до кінцевої зупинки добрих вісім годин, тоді як дорога електричкою забирає всього годину. Тому найбільш нетерплячі вивантажуються тут і їдуть на вокзал. Так було раніше, так, очевидно, буває й нині. Теплохід наполовину порожніє; лише на лавах, обі-клавшись клунками, з безмежною терплячістю на обличчях сидять бабусі та по горішній палубі, не знаходячи собі перед прибуттям місця, бродять сімейні з дітьми. Стає тихо й сиротливо: команда зайнята прибиранням, пасажири, що залишилися, говорять чомусь упівголоса, дивляться довкола задумливо і сумно або ж і взагалі усамітнюються, надовго прилипають до поручнів, замикаються в собі. Береги, здається, не зрушуються, не сповзають униз, лише ледь розвертаються, ворушаться, коли теплохід, у пошуках найбільш легкого і зручного шляху, повзе то до одного з них, то до другого; проте там і там з однаковою люттю і шумом б'є в ніс теплохода дужий стрічний струмінь, високо вгору здіймаючи великі й гострі бризки. Все це Віктору належало знову побачити і випробувати на зворотному шляху, але раніше він, як пригадує, любив ці останні довгі й виснажливі години, бо їхав з дому і нікуди не квапився; нетерплячка і марна метушня інших, які раз у раз вибігали дивитися, скільки ще залишилося пливти, викликали в нього якусь недобру, зловтішну насолоду: невже, думав він, їм невтямки, що в

цьому чеканні треба виходити не з відстані і не із швидкості, а з часу, вказаного в розкладі, який буде виконано саме в належний йому строк, хоч як би швидко теплохід не рухався. Знай, що ти прибудеш рівно о дев'ятій вечора, ні на хвилину раніше, і доти спокійнісінько собі спи або читай книжку, а не мордуйся, не смикайся даремно — мимо не провезуть.

Мовби нагадуючи, чим іще зовсім недавно славилося це місто, на березі на теплохід чекало весілля. Воно тупцяло біля невеличкого автобусика, на якому, очевидно, і приїхало сюди прямо з-за столу. Зморено і нервово озивалася риданням гармошка, але під неї вже не співали і не танцювали, під неї лише галасували, позираючи на теплохід, що причалював. Як тільки він приткнувся до дебаркадера і завмер, весілля рушило до сходнів і розташувалося за дерев'яним бортиком. Хлопці вмовляли когось не їхати, погуляти ще день чи два, а кого вмовляють, у юрмі не можна було розгледіти. Віктору чомусь закортіло, аби поїхали молоді, щоб це вони вирішили влаштувати собі невелику весільну подорож, але невдовзі він зрозумів, що вони теж когось лише проводжають. Шкода, подумав він, дуже шкода. Разом з ними на теплоході оселилася б чиста і неприхована таїна, навколо якої все набуває прекрасного і загадкового смислу. Посідають спогади і мрії про любов і щастя, і посідає туга за тим, що могло звершитися і вдатися, але не звершилося і не вдалося; боляче і гірко стинається серце, вражене усвідомленням того, що колись, у кращі роки своєї молодості, воно билося безталанно; і в кволій та покірливій обіцянці чогось невідомого пробуджується душа. Невже вони не могли здогадатися взяти квитки в каюту і податися світ за очі, туди й назад, униз і вгору за течією, якнайдалі від галасливого і хмільного застілля, від друзів і родичів, від вигуків і брязкоту посуду. Тут би їм ніхто не завадив, ніхто не потривожив би їхньої самоти, і люди дивилися б на них із заздрістю й надією; люди заздрили б їхній недосвідченості і невіданню, тому, що вони не знають і не хочуть знати, що з ними буде завтра, скільки їм кохати одне одного, кого народжувати, коли розставатися і зустрічатися, тому, що вони зачаровані й запаморочені першою близькістю, важливішої за яку для них зараз нічого немає. Вони були б

на теплоході найголоснішими пасажирами, і теплохід плив би кудись лише заради них, і тільки тому, що на ньому ще лишалися вільні місця, він би прихопив по дорозі і всіх інших.

Віктор пильно вдивлявся в обличчя молодого і молодої, намагаючись знайти в них щось особливе, якесь мимовільне і подивоване зізнання, сором'язливе одкровення, але бачив лише втому та в чіпких примружених очах дівчини холодний виклик: чого ви на мене витріщилися? Судячи з усього, весілля тривало вже не перший день, але молоді ще не зняли з себе весільного вбрання; він був у чорному, на цей час досить-таки пом'ятому костюмі, вона — в білій, як раніше говорили, вінчальній сукні, але вузькій і короткій, набагато вище важких міцних колін з чашечками, що здригалися, з голови широко й легко спадала мережана фата. Дівчина тримала хлопця за руку, і на губах її забуто і слабко стріпувалася усмішка. Навколо них знову розливали вино, і чаркувалися, потім піднесли і їм — дівчина, не чекаючи жениха, закинула голову, відкривши довгу гарну шию, і одним духом, по-чоловічому випила.

Поряд з Віктором хтось звивовано присвиснув. Він обернувся — майже вся палуба була забита людьми, що спостерігали за весіллям уважно і з цікавістю. Праворуч від Віктора, перехиляючись низько через борт, стояв хлопець з веселим, розпашіло-рожевим після ресторану, округлим обличчям, на якому відкритий, що нетерпляче тремтів, рот виказував ледь стримуване бажання встряти. Коли дівчина так рішуче випила своє вино, хлопець не втримався:

— Ну, да-є-є-є!

Дівчина обійняла жениха за шию і потягнулася до нього, аби сказати щось на вухо, але рух цей, який зрозуміли неправильно,— обманув і розчарував пасажирів на теплоході.

— Гірко! — неголосно підкинув хтось іззаду.

— Гірко-о-о! — зраділо, на все своє потужне горло, присідаючи, ревнув хлопець поруч з Віктором і оглушив його, у вухах у Віктора жалібно і тонко заспівали якісь струночки.— А ви що?! — хлопець обернувся до люду і вимогливо здійняв угору руки.— Ану! Три-чотири! Гірко-о!

Цього разу йому підтягнуло кілька голосів. Решта, радіючи такій приключці, сміялися. На вигуки з одного й з другого боку, з корми і носа теплохода, поспішали люди. Цікаві, збуджені обличчя визирали з кают. Нагорі, над головою Віктора, почулися швидкі кроки і одразу ж пролунав короткий і густий — схвальний — гудок теплохода.

— Три-чотири! — командував хлопець.— Три-чотири!

— Гірко-о! — дружно й могутньо відгукувалася палуба. — Гірко-о!

Весілля розгубилося. Молодий узяв дівчину за руку, щоб повести її геть, але вона раптом швидко й рішуче, з несподіваною силою і жагою притягла голову жениха до себе і впилася в його губи довгим і відвертим поцілунком.

Нагорі завмерли. Чийсь, що було вихопився і мовби жалібний смішок нараз умовк. Хлопець, котрий подавав команди, лунко облизнувся і задумливо, протяглим голосом, сказав:

— А ти, дівко, не ухоркалася.

Молода підвела вгору ще більш примружені очі і, вже дражнячи людей з теплохода, знову потяглася губами до губів молодого і завовтузилася в них.

— Я кажу, не ухоркалася вона в тебе,— з веселою злістю гукнув хлопець до молодого.— Що ж це ти так, га?

— їдь, куди їдеш,— відмахнувся той.

— Я-бо поїду, але ти дивись, коли б з твоєї команди хтось до неї не під'їхав. Он вони, всі, як один, комсомоль-ці-добровольці. Дивись!

Почалася перепалка. Молодий, кваплячись уникнути її, потис комусь, хто від'їжджав, руку і потягнув за собою молоду. З палуби, поверх дебаркадера, було видно, як вони піднялися на берег і, не озираючись, зайшли в автобус. Хлопці з весілля спробували силоміць забрати туди ж і того, хто від'їжджав, але він вирвався і заскочив на теплохід.

Хлопець поруч з Віктором довго не вгамовувався:

— Дивися, жук який! Забрав. З'їли б її тут. Вона йому ще покаже! Вона йому покаже! — погрожував він.— Ця дівка — о-е-ей! Он, поїхали, повіз. Вези, вези, не зупиняйся, а то коли б не дременула. Я йому правильно сказав, він мене не раз пригадає. Жени-их.

Коли знову рушили, почало вже смеркати. Сонце давно зайшло, на береги лягла суцільна густа тінь, і тільки біля самої води вузькою ламкою смугою жовтів кам'яниш-ник. Гори, вдалині мовчазні і низько згорблені, затягувало сірою, ледь вловною імлою. Де-не-де вже пробивалися вогники, але, помиготівши, зникали, розчинялися в непевному і хисткому світлі присмерків. Небо видавалося підталим, розмитим, зірки на ньому ще не проклюнулися, обрій м'яко і невидимо зливався з землею. Від води тягло вогкістю і піллю, але й крізь них з берегів досягали слабкі і приємні, що ледь гірчили, запахи охололого жаркого дня. Річка світилася мовби зсередини, зі своєї глибини, і, мінячись, від краю і до краю блищала чіткою, густо-синьою стрічкою, таємничою і холодно-казковою, над якою в повітря піднімалося бліде і примарне сяєво. Розмірено й приглушено шуміла за бортом вода, та від хвилі, що котилася по камінню, долинало обережне й лінькувате жебоніння.

Віктор стояв, слухав, дивився. І ці сумні й чуткі картини пізнього літнього вечора біля річки, з неспокійними й теплими, ще не затужавілими, барвами; чисті, неголосні звуки, що плямили тишу, що наповзала на землю, чуйність, чуткість і нестійкість усього цього пробуджували в ньому солодке і щемливе почуття вдячності й любові. "Як же так? — дорікаючи і журячись у забутті, розмірковував він.— Чому ми на шкоду собі не хочемо помічати те, що нам необхідно знати й бачити найперше? Чому так багато часу перебуваємо ми у турботах про хліб єдиний, і так рідко підводимо очі довкруж себе і зупиняємося подивовані й стривожені; чому я раніше не розумів, що це моє і що без цього не можна жити? І чому забуваємо, що саме в такі хвилини народжується і сповнюється красою й добрістю людська душа?"

Він запитував і нічого не міг відповісти.

Потім уже не дивився, не слухав і не розмірковував. Він линув у повітрі зовсім один, завертаючи то до далеких мовчазних гір чи до чорної ріллі, то знову повертаючись до річки, і все, що залишалося позад нього, поринало в сон. Він линув, благословляючи на відпочинок і наснагу рідні місця, що розкрилися йому в свою заповітну годину, і чув, як вони озиваються до нього вдячним шепотом.

Повз; зовсім близько, прошумів острів, високий і заокруглений, наче баржа, і Віктор отямився. Авжеж, пропливли острів. Як гарно тепер на островах, де піднімаються м'які й ніжні, наче хутро, трави і особливо яскраво й щедро цвітуть квіти, де запахи води, землі й буйної зелені змішуються в тонкий і гострий п'янкий настій, який, незважаючи на вічні вітри, ніколи не зникає, тільки на осінь стає гострішим і сухішим. Від вітрів гнуться в один бік дерева, проте стоять міцно, кремезно, широко розкинувши чіпке й туге коріння. Біля води зарості вільхи й шелюги, а в ній ягідник—найбільше смородини. І завжди на острові з'являється дивовижне — оманливе і водночас вірне — відчуття руху, мовби ти на кораблі, на пароплаві, що пливе повагом і велично, і з'являється не так від води довкола, як від хвилюючого почуття якоїсь піднесеності над землею, хмільного й омріяного ширяння. Знаєш, що стоїш на твердій

землі, проте під ногами, рухаючись, злегка тремтить, повертає то ліворуч, то праворуч, і ти вже неспроможний боронитися — линеш кудись обережно, загадково.

І раптом Віктор злякано пригадав: таж біля його села більше немає островів. Немає більше ні Хлібника, ні Бере-зовика, де колись він збирав смородину, рвав дику цибулю й часник, пас коней, боронував поля й косив сіно. їх затопило. Піднялася вода, вище за будь-яку найстрашнішу повінь, що її бачили на своєму довгому віку острови, і зашморгнула, підім'яла їх, котрі прагнули що є сили зіщулитися й закам'яніти, аби вистояти до сонця, але вода все прибувала й прибувала, заховала під собою дерева й пішла вище. Тепер вона вже давно вимила і рознесла урізнобіч усю землю, на якій росли хліба і трави, і зрівняла острови з дном. Не стало островів, і назви їхні, сиротливі й порожні, втративши свою суть, звучать усе рідше і відходять усе далі, звідки вже немає вороття.

Стало прохолодно від вітру і якось ніяково, совісно на душі від цього спогаду, і Віктор пішов до себе в каюту.

Авжеж, давно він не був у селі. Однак останній свій приїзд туди пам'ятав так добре, мовби тільки зараз і повертався назад. Це було саме напередодні затоплення водосховища ГЕС, яку споруджували нижче за течією, і село переносили на нове місце. Точніше сказати, його розривали на частини. Колгосп від'їжджав кудись за двісті кілометрів у чужі степові краї, ліспромгосп, що провадив очищення ложа водосховища, залишався тут, але від води переносив своє господарство нагору, сплавну контору переводили в інше село. На три сторони знімалося село. Нікого нікуди не приневолювали, але й без того не просто було вибрати людині свою долю, якщо вона не знала іншої роботи, окрім землеробської, і не уявляла, як можна жити десь, де немає ні річки, ні тайги.

Ось так само Віктор приплив на пароплаві на початку липня і так само надвечір, присмерком. Ще з пароплава він побачив, як дуже

поріділо й оголилося село, втративши свій узвичаєний лад і вигляд. На пристань, окрім кількох дітлахів, ніхто не прийшов — отже, було не до того. Берегом, не виходячи на вулицю, Віктор рушив до себе додому; перш ніж завернути в провулок поміж городами, постояв біля врди, гріючись під низьким і теплим сонцем, що било з-за річки прямо в обличчя, і лише після цього пішов далі. Він не здивувався, коли, звівши очі, не побачив поверх лазні знайомого схилу даху: запізнився.

Хату вже розібрали. Частину високого глухого паркану з колод, на якому маленький Вітька спустив з себе не одні штанці, теж знесли, друга частина, що межувала з коморами і завершувалася широкими й важкими, старовинної роботи розмальованими ворітьми, стояла безглуздо й тужливо. Надто безглуздими здавалися вперто зачинені в розгороджену огорожу ворота, поряд з якими вже намітилася всередину стежка. Віктор навмисне не пішов нею, а повернув велике чавунне кільце на воротях і підняв засувку. З комори кинулася до нього мати, але не добігла, зупинилася й зайшлася плачем, показуючи рукою на темніюче хатнище. Вийшов батько, привітався з Віктором і, ховаючи очі, сказав:

— Ну, от і добре, що приїхав. Хоча б допоможеш тепер. Бо ми вже не знали, що й робити.

Віктор підійшов до хатнища і довго стояв над ним, як над могилою, схвильовано й приголомшено дивлячись на розсипану золу, на шматки закам'янілої глини від російської печі, на два невеличких металевих ґудзики, які, можливо, він сам колись і закотив під підлогу, і вдихаючи теплий і кислуватий дух людської оселі, котрий ще не випарувався. Стінки запілля обсипалися, проте на одній, ще цілій, зеленіли витягнуті вгору, покривлені картопляні ростки. По старих, зіпрілих тріскаx спритно сновигали зелені жучки, в кутку, то присідаючи, то зводячись на своїх довгих тонких ногах, ворушився великий сірий павук. І цей, що постав перед зором, витертий деревом до пороху, клаптик землі, який займала хата, видався раптом Віктору таким мізерним і жалюгідним, а все, що складало хату і що лежало тепер поряд двома акуратними

стосами,— таким грубезним і ненадійним, що він не знав уже, вірити чи ні, що все це стояло саме тут і було добротним, затишним і просторим.

Того ж вечора він обійшов усе село з кінця в кінець. Від нього залишилося вже небагато. Лише кілька хат і стояло ще спокійно, решта були або розвалені, або початі: незграбно й голо стриміли розкриті крокви, мертвотно і владно дивилися на вулицю отвори вийнятих вікон, за якими, не осідаючи, клубочилася пилюга, і розгублено й мерзлякувато, мовби після пожежі, клякнули під небом полишені напризволяще російські печі, "биті" з глини і непристосовані для переїздів. На вулиці валялися осколки скла, шматки цегли та волохатого, в'язкого дерева, що згнило, легкі й колючі, схожі на перекотиполе клубки почорнілого моху, яким колись конопатили стіни, — все те, що звичайно і з'являється при руйнуванні, і гостро відчувався в повітрі сирий і сморідний дух розворушеного тліну. Не чіпали лише городи, що раптом весело й одчайдушно вийшли на передній план, не могли зачепити і цвинтар, розташований посеред села, вище містка через річечку, що лежав серед загального безладдя в якомусь особливо загадковому і моторошному мовчанні. Не одне століття відтоді, як оселилися тут люди, освячувало і повнило воно цю землю тими, хто відійшов назавжди, непокоїло живих своєю таємничістю і болем, і ось тепер надходила година розлуки.

З Віктором віталися, затівали балачку, але найперше запитували:

— Бачиш, що коїться, га? Світ западається.

Він завважив, що люди розтривожені якось неприродно і настрахано. То недоречно сміялися, то раптом на запитання вмовкали і дивилися повз, заглиблено й тужно, віддавшись на волю своїх розбурханих думок. Насилу примусивши себе витягнути перший цвях і зняти з даху першу дошку, вони починали хапатися, ними немовби опановував нестримний і знавіснілий запал до руйнування, який не вичахав доти, доки було що ламати. Вечорами, боячись самотини, вони

збиралися гуртом у кого-небудь на колодах від поваленої хатинки, курили й говорили про одне й те саме — про переїзд.

Це було жарке, метушливе й задушливе літо. Горіли ліси, які не встигали прибрати з користю, з-за річки на поромах сплавляли будівлі (сюди ж, в одну купу, збирали ще три ближніх села), шастали якісь незнайомі люди, з надсадним ревом повзли вгору машини і трактори, перевозячи на нове місце розібрані хати, вистукували сокири, більше ніж звичайно, відчуваючи зміни, кричала худоба, як завжди у дні негараздів і безладдя, багато сперечалися і лементували через дурниці люди, а ночами, коли ненадовго влягалася вся ця колотнеча, в тиші, що наставала, починали вити собаки.

І точилися нескінченні розмови про гроші: хто вигадав і хто прогадав, чому оціночна комісія ступінь зносу однієї хати визначила більшим, а іншої — меншим, хто уже встиг пропити свої грошенята і хто приберіг на "чорний" день. Розмірковували, як викрутиться Микола Точилов, відомий у селі хитрун, який намірявся спочатку їхати з колгоспом і одержав гроші за довгу дорогу, потім передумав, але гроші за перерахунком повернути відмовився, пославшись на те, що в нього їх немає.

Про які тільки притичини не наслухався Віктор того літа, чого тільки не набачився.

Тоді ж, при ньому, колгоспники від'їжджали. Колона була налаштована ще звечора: повантажили на лісовози та тракторні вози оселі, позаштовхували на вантажні машини речі. Рушати домовилися на світанні, аби за день встигнути до місця, проте ледве-ледве рушили під обід. З часів війни село не бачило нічого такого. Пили прощальну горілку чоловіки; заходилися плачем, востаннє загадуючи щодо худоби та городів, жінки; сполохано і жваво сновигали, вбившись у зграї, дітлахи. Обійнявшись посеред вулиці, гірко й голосно тужили дві бабуні — бабуня Віктора і їхня сусідка, бабуня Лукія. Все життя вони прожили поряд, щодня ходили одна до одної чаювати, давно вирішили між собою,

що й з того світу будуть прилітати до людей двома однаковими пташинами-подруженьками, але тепер бабуню Лукею вивозили. У передній машині суворо й урочисто, готовий до будь-яких випробувань, сидів глухий дід Степан в доп'ятому десь міліцейському кашкеті і при двох георгіївських хрестах на вилинялій, аж білій гімнастерці. Тракторист Іван Зуєв довго ганявся за псом, якого хотів узяти з собою, проте пес ніяк не давався, і розлютований Іван пристрелив його, а потім за п'ятнадцять хвилин напився і почав викидати з машини свої клумаки. Хтось, мов бовван, сидів на цвинтарі, хтось, схаменувшись в останню мить, біг по забуту в сусідки посудину. Горіли підпалені звечора стайні, і гіркий дим, не піднімаючись, стелився по вулиці. Схоплювалася і змовкала нетвереза пісня, вкотре лунала команда сідати по машинах. Нарешті рушили, заплакали, залементували і, заспівавши голосніше, поїхали.

День був тихий, неяскравий, і так само тихо й рівно плинула річка, не маючи за собою ні провини, ні лиха.

Після від'їзду колгоспників ті, що залишилися, заквапилися ще більше. Тепер лише на короткі темні години і змовкав перестук сокир. Нове село одним краєм виходило в поле, другим повинно було пробиватися в ліс. Ділянка під хату батькові Віктора випала досить чиста, зі старої межі, але тоскно і з відчаєм дивився батько на прохолодний, тінистий вугол немолодого сосняка, який мав корчувати під город. Віктор допоміг йому скласти хату і поїхав. Йому належало виходити на роботу.

З дому писали часто, сповіщаючи більше про те, хто помер і хто народився, а написати, як втаковилося зараз село, як воно живе собі на втіху, не вміли.

Але тепер уже тільки до завтра. Завтра він побачить усе на власні очі.

Він довго сидів на дивані в напівтемній каюті, ні за що не брався і дивився в стінку безтямно й невидюче. У відчинене вікно навіювало прохолоду, від якого він починав тремтіти, проте вікно не зачиняв. Помалу спогади відійшли і згасли. Тепер він знав, що, збираючись у село, обманув себе, він увесь час тримав у пам'яті село колишнє і чомусь не хотів пригадати, що його давно немає. Проте не це зараз непокоїло його, зрештою він їхав до батька з матір'ю, яких був зобов'язаний побачити, де б вони не жили.

За вікном виникали й даленіли тихі й обережні кроки. Десь звучала музика, і знайомий голос, що видавався тепер безмежно сумним, знову і знову піддражнював нечастим, особливо хвилюючим станом: "Вода, вода, кругом вода".

Він чекав чогось, якогось важливого і чудового завершення цього довгого неспокійного дня, якоїсь винятковоі і щасливої бентеги. Щось повинно було статися. Що саме, він не знав і не загадував, проте чекав і боявся недогледіти чогось такого, що могло трапитися тільки сьогодні і ніколи не могло повторитися. Хистке і невиразне відчуття, викликаючи млість утаємниченою обіцянкою, не давало йому спокою.

Пізніше він знову вийшов на борт. Зорі ще не назріли, були по-весняному далекими й дрібними, зате місяць, круглий і повний, висів на небі зовсім низько і святково. В його мовчазно-урочистому сріблястому світлі все довкола лежа* ло в лінькуватому і райському заціпенінні, і тільки річка, в глибині якої з усією казковою розкішшю відбивалося нічне небо, відсвічувала зверху своїм зелено-скляним гордовитим сяевом. Теплохід рухався майже безшумно, ледь одгортаю-чи від бортів воду, і в чистому холодному повітрі привиджувався тонкий, на одній струні, щасливо-ниючий місячний звук, який то спадав на землю, то поволі піднімався вгору. Він кликав кудись, нагадуючи про щось небуденне і давнє, і серце, стривожене й безтямне, заходилося у відчайдушному благанні: що? куди? Відбринівши, він повертався назад і знову й знову ятрив жаданим і солодким болем, знову й знову знаджував у чисту і заповідну далину.

На кормі танцювали, і Віктор пішов туди, почав дивитися на танцюючих. Тут же були і чоловік з дружиною, за якими він спостерігав у ресторані, коли вони вечеряли всією сім'єю. Здається, лише вони одні й мали втіху від танцю, решта витупцьовувала з нервовою затятістю в рухах, з хворобливою покірливістю на обличчях. На їхніх обличчях світилася насолода. Вона поклала йому руки на плечі, відкинувши голову назад і усміхаючись, і він, ледь присідаючи, кружеляв її в повному і щасливому самозабутті. Проте Віктору не випало довго милуватися ними. Чоловік сказав їй щось на вухо, вона у відповідь засміялася й похитала головою, але похитала з такою чарівною повільністю і з такою здивовано-осяйною чуйністю в очах, що відмову цю і Не можна було сприйняти інакше, як згоду. Невдовзі, так само кружеляючи, вони відірвалися од усіх інших і попливли палубою убік, все далі й далі, доки не зникли зовсім. І більше не з'явилися. І знову, як і вперше, Віктор упіймав себе на ніяковому і заздрому почутті; він зрадів, що вони пішли, йому було легше спостерігати за такими самими одинокими, як і він, і втомленими людьми, знеможе-ними від марної сподіванки дочекатися своєї щасливої миті.

Ні, щось усе-таки повинно було трапитися і не траплялося.

З неба зірвалася зірка і, прокресливши палаючу лінію, згасла. І одразу ж хтозна-чому, наче спросоння, коротко і жалісливо, пхинькнув гудок теплохода. Гучніше і ближче задзвеніло небо і ще глухішою і блідішою стала земля. У відпливаючій до берега хвилі, подовжуючись у свічки, вигравали зорі. Зустрічний вітер, метляючи прапор, освітлений прожектором теплохода, дув горою і не тривожив річкову гладінь, проте після хвилі за кормою залишалося легке коливання. Коли-не-коли збоку з'являлися жовті або червоні вогні бакенів, біля них шуміла вода.

Широко і яскраво розгулювала над землею ясна травнева ніч, уже літня, смілива, проте справа, на сході, там, де належало займатися світанкові, починав слабішати край неба.

І все так само страждала й боліла душа, озиваючись на якусь чудову обіцянку, що бриніла з ночі несамовитою і жагучою силою.

Давно вже, років зо два тому, Віктор бачив якось сон, що засів у його пам'яті. Власне, це був навіть не сон, а щось посередині між сном і звичайними міркуваннями, які він цілком усвідомлював і які склали в забутті лихоманкову картину, марення замордованого ваганнями мозку. У Віктора тоді щойно вийшла книжка оповідань, у якій була одна оповідь про вмираючого старого, з усіма, що випливають звідси, зітханнями, оханнями, думками та почуваннями — не почуттями, а саме почуваннями, оскільки останнє, як гадалося, зумовлювало більш тонкий розтин людської душі. Більше того — як і кожний недосвідчений, а відтак і безоглядний письменник, Віктор вдався до ще більшого: спробував переступити межу, що відділяє один стан від іншого. Потім він здогадався, що чинити так було не слід, але догадався, певна річ, запізно.

І ось мовби постала на порозі людина старої, майже примарної подоби, дуже схожа на Вікторового дідуся, але з більш витонченим, благовидно-видовженим, інтелігентним обличчям (дідусь у Віктора був звичайним ведмежатником; втім, таку звичайність зараз уже майже не зустрінеш). Постав цей чоловік із небуття і каже:

— Прочитав я твою книжку.

— І як? — запитує Віктор з твердою надією, що книжка припала до вподоби.

—? А так,— зітхнувши, відповідає той.— Я не розумію...—■ він довго й задумливо, з сумною проникливістю хитає головою.— Не розумію, навіщо писати про те, чого ти не годен знати. Зовсім не годен, ніяк. Це не схоже ні на що, що у вас є. Це настільки більше і значливіше за те, на що спроможна ваша бідна уява... І потім...— напівдідусь-напівпрофесор сумовито усміхається,— ваші слова непридатні для цього. Вони надто

мізерні, надто куценькі. Ви он про своє,— знову зітхання,— про людське не годні говорити як слід, а раптом он куди закортіло, в таку таїну! Так, здається, просто сказати, що хочеш,— ні, не годні. Щось бачите, щось чуєте, а що саме, не скажете або скажете неточно, приблизно, недоладно. До того ж полюбляєте ви говорити приблизно, витупцьовуючи коло та навколо. Ох, боже мій... А ти питаєш: як? Коли ти станеш на моє місце і взнаєш те, що знаю я, лише тоді ти по-справжньому збагнеш, який кволий зараз і немічний. Ось так. Коли ти і надалі маєш намір писати,— справа твоя, але тільки не ходи ніколи далі за свої сили.

Віктор прокинувся від загадкового і довгого шкрябаючого звуку — мовби теплохід терся об щось бортом. Він прислухався: ні, теплохід рухався, його розмірені й часті поштовхи, що підхоплювали один одного, відчувалися чітко. Крізь вигнуті під кутом дерев'яні пластинки на піднятій у вікні решітці грало на підлозі таким самим тонко роз-лінованим рисунком сонце. Каюта була наповнена свіжістю і прохолодою — отже, ранок ще не нагрівся. Був лише початок на сьому.

Знову протягся з кінця в кінець той самий загадковий звук, але вже слабший і вищий, з глухим перестукуванням. Позіхаючи і кривлячись зі сну, Віктор підвівся з постелі, опустив униз і насилу закріпив на засувки решітку, що зривалася, і раптом відсахнувся: перед його обличчям, мало не зачепивши, підскочила і зникла брудна гостра гілка. Лишалося тільки перехреститися: теплохід рухався лісом. Мимо, шкрябаючи гілками борт і залишаючи на палубі сучки, пропливли дві берези, що стояли поряд, далі з'явилася верхівка сосни, далі знову береза.

Віктор квапливо одягнувся і вийшов на повітря. Теплохід пробирався всередину якоїсь невідомої широкої затоки, з берегів якої далеко в воду заходили дерева. Вони стриміли і попереду і ззаду. Перше враження роздвоювалося і підмінялося; неясно було, що дивовижніше й неймовірніше: чи то вважати теплохід, що обачки повз серед дерев, велетенським доісторичним чудовиськом, чи то дивитися на дерева, що росли з води, як на якусь фантастичну картину.

А втім, чи фантастичну? Дерева були голі й жалюгідні, без листя, з рідкими, згорненими в балабушки голками хвої, з набряклими від води осклизлими гілками, з чорними, схожими на гусінь, сережками на березах. Одні ще трималися прямо, інші вже хилилися, їх поступово вимивало, тíа них, підстрибуючи, наскакувала хвиля, і тоді вони з хлипаючим стогоном хиталися, натягуючи і так ослабле коріння, хиталися, наче плавуни, довго й безсило, без тієї гнучкості і забавки, з якою ходить під вітром ліс. На березі, що стояла на краю берега, листя було зовсім жовте і дрібне, віти обвисли, весна для неї так і не настала, але далі, мов не було нічого і юрмлячись, вибігав нагору молодий міцний сосняк, палахкотіла під сонцем соковитою травневою зеленню висока осика.

Після несподіваного в цих безлюдних місцях і мовби нарочито приглушеного гудка теплохід приткнувся до голого, необжитого берега, де на піднятому щиті було накарябано назву якоїсь незнайомої пристані, що її раніше на річці не існувало. На землю зійшли дві жінки і попрямували дорогою вгору. Теплохід одразу ж розвернувся і поповз назад, і далі так само скрадаючись поміж затопленими деревами, де булькотіла риба. Сонце піднялося вже високо, стало тепліше й сухіше, розвиднілася і заясніла далина. Берегом, перелітаючи одна за одною з ялини на ялину та голосно каркаючи, проводжали теплохід дві ворони, але в їхньому незугарному, розгонистому галасуванні не чулося нічого, окрім цікавості. Назустріч, тарахкаючи на малих обертах, наче трактор, пройшов моторний човен, у шапці і тілогрійці сидів на кормі бородатий чоловік, на носі човна валялися мокрі нерозібрані сіті.

Розсуваючи береги, затока дедалі ширшала і ширшала. Тепер пливли вже чистою водою, не боячися за щось зачепитись, і рушили, набираючи вітер, швидше. Прокидався на теплоході люд, забігали дітлахи. Матроси в тільниках, покрикуючи один на одного, метушилися над чимось на носі; шурхотіла віником по палубі молода жінка в розстебнутому халаті; з кухні знизу потягло запахом щів, які саме розігрівали.

Нарешті ще через півгодини ходу теплохід вибрався із затоки і, не звертаючи, рушив кудись до протилежного берега, що темнів попереду далеко і розпливчасто. Віктор навіть не уявляв собі, як широко могла розлитися вода, і дивився навколо здивований і приголомшений, не знаючи, з чого більше дивуватися — чи з лінькуватої могуті велетенської маси води, що її тепер називали морем і котра затопила тисячі й тисячі гектарів землі, чи з того, що все це було наперед задумане і здійснене з тією точністю і впевненістю, котрі ніколи не збагненні для розуміння необізнаної на таких справах людини. Від річки тут, звичайно, нічого не залишилося, і навіть на око неможливо показати, де пролягало її русло; ще вночі, коли Віктор спав, річка захлинулася і потонула у байдужій повіді, що зустріла її. Від берега до берега було кілометрів з десять, а може, й більше, адже вода звичайно приховує відстань; на півночі, куди раніше прямувала течія, земля довго не змикалася до далекого й низького обрію.

Вода здавалася нерухомою й сірою. Колода, що залишилася за кормою, не зміщувалася убік, а лише віддалялася від теплохода; і високе, майже прямовисне сонце не могло проникнути всередину, освітлюючи лише каламутне і блякле коливання. У ній уже не було химерного вигравання синьої й зеленої барв, живої і хвилюючої невпинності в красі й радості здійснюваного руху, вируючого, темно-зеленого сяяння глибини, і чистої, кришталево-дзвінкої музики на перекатах, і хвилястих поперечних доріжок гірських річок, що впадають з силою, і гордовитого, звабливого виду островів — усього того, що ще тільки вчора несла з собою річка. Від краю і до краю вода лежала покірливо й глухо, однією безмежною рівниною, пригнічуючи своєю тяжко-тою понурі й низькі береги. Повітря над нею було спустошене, не носилися в ньому стрижі з свистячим, уривчастим звуком, не заливалися ластівки, не збиралися вони в дружні, галасливі — хоч вуха затикай!— зграї, аби відігнати яструба. Зате, як знав Віктор, з'явилися чайки, почали прилітати звідкись великі, небачені раніше в цих місцях орли — море, хоч яким воно було, поступово устатковувалося своїм життям.

Тим часом теплохід наближався до великого села, що стояло, очевидно, на вирубці: нижче вулиць густо жовтіли кружальця пеньків. Серед старих, почорнілих хат було багато нових, поставлених зовсім недавно; їх червонясті, з патьоками від запеченої сірки стінки палахкотіли під сонцем рівним соковитим жаром; круті тесові дахи висіли легко й весело, ладні, здавалося, відірватися й полетіти. Кілька будинків стояли і зовсім багаті: під шифером —нечува-на раніше розкіш! У палісадниках уже прижилася горобина, берізки, ялинки. Де-не-де на вулицях залишилися від лісу й сосни, але, як завжди в сусідстві з людиною, вони щосили квапилися піднятися вгору і стирчали голі й незугарні, з миршавими гілками на маківці.

З усіх кутків цього села поспішали до пристані люди. Тріщали мотоцикли, метляючи збоку вбік у марній спробі об'їхати пеньки і-все-таки стрибаючи по них; затіявши одчайдушну метушню, гасали берегом собаки; дві корови, піднявши від паші голови, дивилися на теплохід, що наближався, пильно й очманіло: від гудка дременуло до городів і жалібно замукало теля, косуючи на незнайоме голосисте чудовисько; за планицею, біля якої тремтіло теля, злетів на голову городнього пугала півень і загорлав з бурлацькою щирістю, додаючи і свій внесок у загальне пожвавлення. І дітлахи, дітлахи, які, мов горох, сипалися з кожної щілини. Якийсь карапузик, сяючи рудою голівкою, не міг угнатися за розтягненою вервечкою дітей старших, і від кривди рюмсав на бігу, але ніхто не звертав на нього уваги, всі мчали, мов очманілі. Нарешті, перечепившись, карапузик упав і зайшовся плачем, кликав когось, — і докликався: таке ж руде, як і він, дівча років семи чи восьми, що бігло попереду, швидко розвернулося, підскочило до хлопчака, швидко і зло відшльопало його й знову помчало далі. Карапузик одразу ж скочив на ноги і кинувся за нею — дивно й незрозуміло було, як він міг бігти і водночас, не вгаваючи, кричати так голосно й настирливо, заглушаючи своїм ревінням усі інші звуки.

Ось так само колись і маленький Вітько, як і ці дітлахи, мчав щодуху до першого пароплава і, знетямлений від радості, ладен був лізти в воду й тонути. Після цього тільки й наставало по-справжньому літо, коли з-за

Верхнього острова з'являвся знаменитий у ті роки "Лейтенант Шмідт", пасажирський колесник, що вічно завалювався на один борт і скрикував довгим вітальним гудком. О, щ

Що й казати — влітку село оживало. Наїжджали гості, привозили подарунки, та й самі сільські коли-не-коли дозволяли собі сісти на пароплав і податися куди-небудь у справах і турботах. Діставалися сюди з експедиціями і зовсім чужі, незнайомі люди з великих, із чудернацькими назвами, міст, які, виявляється, справді існують на світі, а не вигадані лише в книжках (одна тільки назва свого села вважалася зрозумілою і вічною, мовби з неї і почалася земля, решта чомусь скидалася на жартівливі, несерйозні, яким хочеш вір, а хочеш — не вір). Окрім того, завжди цікаво було просто дивитися на пасажирів, котрі стояли на палубі в кумедній, небаченій одягачці, і уявляти собі, що й ти коли-небудь аж ніяк не гірше за них візьмеш та й покотиш куди-небудь, куди твоїй душі заманеться.

Однак минало літо, надходила зима. І — боже мій! — як тоскно й гірко — хоч плач! — ставало на душі, коли останній пароплав зникав усе за тим самим Верхнім островом, а вслід йому задував холодний, з дощем і снігом, низовий вітер; сумне, осиротіле село залишалося одне-однісіньке на всьому білому світі зі своєю незугарною долею, на довгі місяці терпляче і з надією залишалося чекати наступного літа. І знову розкладали багаття, але було воно прощальним, і стояли навколо нього мовчки і пригнічено, гріючи руки й спини, знову хто-небудь бабахкав з рушниці, але від пострілів цих ще більше стискалося серце.

Проте й зима минала. І, хоч вірте, хоч ні, з-за Верхнього острова знову з'являвся "Лейтенант Шмідт"...

Під шум, гамір, тріскіт, гавкіт і лемент усього, що зібралося на березі, теплохід ткнувся носом у дно на досить поважній відстані від землі і завмер. Стало зрозуміло, що пристати тут не просто: берег низький, дно високе, вода тримається тільки по поверхні. Відгрібаючись, теплохід здав назад і спробував поткнутися в іншому місці — те ж саме.

Після чотирьох марних спроб підійти ближче, на які пішло майже півгодини, коли юрба на березі не переставала давати поради, одну кращу за іншу, капітан, втративши терпець, крикнув нарешті згори: "Стоп!" — і теплохід завмер, відтягнувши про всяк випадок корму в море. Автоматичний трап, красиво розвернувшись у повітрі, не дістав до землі навіть наполовину; по трапу, що завис у порожнечі, поліз юний матросик, тягнучи за собою драбинку, але і її виявилося недостатньо. З берега матросику штовхнули дошку, потім збігали ще за однією — з великими труднощами переправу все-таки навели, хоча й хистку й діряву, тому що у стикові між дошкою і драбинкою хлюпотіла вода.

І одразу ж на теплохід кинулися мужики. Матросик намагався зупинити їх, тонким голосом, що зривався, кричав, що спочатку треба випустити прибулих, але, опинившись у воді, нараз притих і з зосередженою акуратністю почав підкочувати свої мокрі холоші. А дядьки все сунули й сунули — весело й одчайдушно, і всі без речей, від посадочних талонів, які їм намагалися вручити біля трапу, вони відмахувалися і бігом, грюкаючи чобітьми, один за одним кидалися кудись усередину.

— Васько-о! На мене не забудь. Васько-о-о! — надривався хтось із берега.

Попереду натовпу Віктор побачив там і свого знайомого — рудого карапузика років чотирьох, який перед тим з лементом і пригодами добирався до пристані. Обличчя в нього було веснянкувате, в цяточках, сльози давно висохли, і він, проорюючи взутими на босу ногу сандалями воду, в яку забрів, мабуть, і сам не пам'ятаючи коли, дивився на теплохід і на всю, пов'язану з ним метушню з пильним і серйозним подивом. Ззаду, без попередження, до ньо" го підскочило все те саме, схоже на нього, швидке на розправу дівчисько, без жодних пояснень шльопнуло його і, мовби нічого й не сталося, не перестаючи щось ялозити в роті, вернулося до своїх подружок. Карапузик смикнувся, але промовчав. Більше того, він зрозумів призначення цього ляпанця, поволі відчепив з ніг сандалі і кинув їх на берег. Без них він відчув себе навіть

краще і вже сміливо почав бродити перед теплоходом туди й назад, поки не виліз на затоплений пень. Потупцявся, потупцявся на ньому і вирішив сісти, але щойно занурився в воду місцем, на яке звичайно сідають, як до нього знову спритно метнулося дівчисько, що мало на нього якісь особливі права, і знову швидко й ловко, із завченим механізмом розмашистого руху, знайшло цьому місцю своє узвичаєне призначення — із соковитим і смачним звуком. Але й цього разу хлопчак здогадався, що й до чого, і одразу ж заходився стягати з себе штанці.

— Гринька, паразит, •— жуючим говірком попередило його дівчисько,— якщо ти ще сорочку скинеш, я тебе втоплю — так і знай.

Скидати сорочку Гринька не наважився. Зате, трохи поміркувавши, він підняв свій, що відкрився всьому білому світові, відросточок і, націливши його в бік теплохода, почав булькати в воду. Закінчивши, здригнувся усім тілом, зітхнув таємниче й сумно і сів, як досі намірявся, на пень під собою, занурившись у воду по груди, і, звичайно, намочив останнє, що на ньому залишилося, — сорочку.

Теплохід загудів і після довгого гудка одразу дав усі три короткі. І посипалися, посипалися назад на берег геть розбухлі дядьки, подзенькуючи пляшками, напханими в сітки, сумки, в кишені, за пазуху, — скрізь, де їх можна було приткнути. Тепер стало ясно, що вело їх на теплохід в єдиному пристрасному й дужому пориві; мовби намагаючись виправдати їх, Віктор пригадав, що сьогодні неділя. Хлопець у синій спортивній майці з довгою одиницею на спині, напинаючи бугристо величезні волохаті руки, виніс ящик пива, обережно опустив його на землю осторонь від натовпу і, не звертаючи уваги на дружків, що підскочили до нього і зраділо плескали його по спині, заходився збивати першу пробку. Рослява й дужа, ще молода жінка з лінькуватою сільською вродою мовчки ганялася за прудким миршавим чоловічком. Викручуючись від неї у натовпі, він встигав непомітно опускати в дбайливо підставлені кишені прозорі пляшки з простою і промовистою наклейкою. Одне слово, на той час, коли капітан подав команду рушати, життя в цьому селищі вже обіцяло цікаве продовження.

Теплохід не без зусиль одірвався від землі, поповз, трап, переламуючись посередині, поплив угору, але нараз вихопилися звідкись ще два мужики, кинулися до трапа і, хапаючись руками за трос, полізли по ньому, тому трап довелося випрямляти, тоді, наче з вишки, погойдавшись на його пружному кінці, під сміх і вигуки з того й іншого боку бебехнулися в воду. Третій мужик квапливо й нервово, з присвистом видихуючи, перекидав пляшки на берег. Від них сахалися, розбігалися, потім знову змикалися, аби підібрати, але дві пляшки, влучивши в пеньки, розбилися. Позбувшись вантажу, мужик і сам кинувся за борт, однак уже змушений був підгрібати, перш ніж удалося стати на ноги. Мало того, був ще хтось і четвертий, кого Віктор згори не бачив, бо люди на березі, пританцьовуючи, гукали:

— Стрибай! Стрибай! Петре, стрибай!

— Та я ж плавати не вмію,— з м'якою хохлацькою вимовою відказував їм цей Петро.

— Тоді пляшку кидай! Пляшку!

— Та ви ж вип'єте.

— Ну, Петре,— голосно терзав його чийсь жіночий голос.— Дасть тобі чосу Танка, коли приїдеш. Ох же й дасть! Вона тобі що говорила? Ти їй що говорив?

— Ганці кажіть, щоб шанувалася. Кажіть, що скоро приїду.

— Вона тобі пошанує! Ти он сам себе як шануєш? Ти їй що говорив?

— Петре-е! — заволав раптом хтось голосніше за всіх через складені рупором долоні. — Тримайся, Петре, я тебе виручу. Я за тобою зараз помотаю. Чуєш, Петре?

— Чую-у. Виручи, Семене.

Семен на березі підтюпцем побіг до човнів, що стояли довгим рядом праворуч від пристані. Чути було, як забряжчав там ланцюг, далі чхнув раз-удруге і швидким перестуком зайшовся мотор. І ось уже Семен у червоній смугастій сорочці наздогнав на своєму човні теплохід, прилаштувався збоку.

— У тебе, Петре, гроші з собою є? — допитувався він.

— Та трохи є.

— Ти на мене там штук зо дві, зо три візьми. Вистачить у тебе? Мені лишень до хати, я поверну.

— Та вистачить.

— А я тебе виручу. Ми з тобою, як штик, сьогодні ж назад будемо. Твоя Ганка розкип'ятитися не встигне, а ми вже й ось.

Віктор зійшов униз, до розкладу. До наступної пристані було понад сорок кілометрів, дві години ходу. Коли він знову піднявся на палубу, човен Семена із задертим носом мчав убік від теплохода, обравши свій, очевидно, найко-ротший шлях, а сам він, накрившись від вітру і бризок чи то плащем, чи то шматком брезенту і низько нахилившись у кормі, скидався на великого настовбурченого птаха. Але десь через годину Віктор почув із своєї каюти, як хрипкий, застуджений голос кликав:

— Петре! Петре-е!

Віктор визирнув: човен Семена знову йшов поруч, попереду хвилі, а Семен сидів у своєму мокрому й дірявому плащі і, витягуючи шию, промерзлим басом виводив:

— Петре-е! Де ти, Петре-е?

Далі човен, відставши, щез, і голос здавлено долинув з іншого боку:

— Петре-е!

Однак Петро не озивався.

До пристані Семен устиг раніше за теплохід. Спустили трап, і він одразу ж став біля нього з блукаючою і заслуженою, але ще не відігрітою усмішкою. Почали виходити пасажири,— дві бабусі, одній з яких допомагав матрос, жінка з дитиною і солдат. Останнім, тримаючись обома руками за тросяні поручні і все одно сильно хитаючись, спускався невисокий, міцно збитий мужик із стриженою під машинку головою, на якій лише біля лоба метлявся вузький, як стрічечка, світлий чубчик. Обличчя Семена на мить видовжилося, далі усмішка розпливлася на ньому ще ширше. Він підхопив мужика під руки і, щось швидко й весело промовляючи до нього, повів до човна. Насилу всадовивши його на носі, Семен про щось запитав. Мужик кивнув. Семен сказав щось іще, після чого мужик поліз до кишені, довго вовтузився там і нарешті витягнув пляшку. Віктор, спостерігаючи за ними, одразу здогадався, що це не та пляшка, на яку сподівалися, що в ній, швидше за все, фруктова вода. Семен з бридливою обережністю взяв її в руки і знову про щось запитав. Мужик похитав головою і задля більшої переконливості поплескав себе по кишенях. Семен довго дивився на нього, очевидно, добезкі-неч вдячним поглядом і, припечатавши одне з тих коротких і вагомих слів, яким немає і не може бути заміни в російській мові, з силою увірвав пляшкою об край човна.

Ех, Семене, Семене, дивак-чоловік!..

По обіді Віктор уперше побачив чайок. Дві птиці летіли за теплоходом з гарною і статечною неквапливістю, тримаючись поряд, плавно й урочисто змахуючи довгими крилами. Сяяло сонце, однак небо

побіліло і повіяв зустрічний вітер, який, здавалося, загинав і зміщував сонячні промені, плутав, куди їм упасти, і тому виникало відчуття, немов зігріваєшся чужим теплом. Морем заходили хвилі, збиваючи піну, і чайки, сідаючи на воду, одразу ж губилися в ній. Сідали вони часто, як тільки долітали до якоїсь певної межі, за яку не хотіли перебиратися, аби не опинитися до людей ближче, ніж це належить. Після цього здалеку щоразу долинав гортанний крик, і чайки, наче за командою, одночасно здіймалися вгору.

Береги обабіч були так само тоскні й одноманітні. Сонце мало звеселяло їх. Ліс, незатоплений водою, дивом порятувавшись від загибелі на окрайці свого щастя, мовби не до кінця вірив у це диво і очікував для себе якогось нового лиха. Вигляд він мав неохайний і запущений, дерева, заховані раніше в тайзі, стриміли на одному місці ніби випадково, не готові до того, аби стояти на видноті. Та й берега, як такого, як пружка поміж водою й землею, не було, за одним одразу ж починалося інше, і навіть більше того — не встигало закінчитися одне, заступало інше. Ніде ще, відколи сьогодні пливли, не бачив Віктор ні каме-нишника, ні піску, що окреслювали б цю межу, ніде не постав перед очима яр з чудовими барвами глини й каміння в стіні, з акуратно викладеним червоним плитняком підніжжям. Коли ще тепер усе це втаковиться, впевниться, облаштується, набере ладу і краси.

Але іноді раптом з'являлися поля, і одразу відлягало на душі. Цей невеликий просвіток у тоскній синяві гущавини був як жаданий перепочинок серед затяжної і втомливої мандрівки. Деінде на краю поля чистотою й білістю теплився березовий гай, далі, де (він знав напам'ять) навіть тіні світилися відбитим сяєвом, прозорою зеленню курілися кружальця галявин. І так хотілося перенестися туди, занурити голову в траву, на якій хитромудрими візерунками крізь листя дерев виграє сонце, й заснути, оглушеному цвіркотінням коників і поважним, державним шумом горішнього вітру.

Проте, розвернувшись, поле зникало, і знову напливав просякнутий вологістю і похмурістю ліс, із безмежною тугою як відплатою за те, що, не питаючи і не підготувавши, його вивели на передній план.

Вода розлилася ще повніше, помножившись на води; її сліпа могутня повінь викликала якесь невизначено-крих-ке, мовби маревне відчуття подивування й розгубленості. З глухим гулом вовтузилися хвилі, ледь натякаючи на приховану всередині силу, по хвилях блукали яскраві й різкі відблиски падаючого сонця, в студеній, вітровійній імлі дробилися береги. Далеко по праву руч пройшла назустріч самохідна баржа, навантажена лісом, з неї долинала музика, і було видно, як на мотузкові тріпоче білизна. Довгим зомореним звуком свистів у порожньому повітрі вітер, шукаючи перешкоду й забавки. І такою самою довгастою западиною, в якій лежало море, наче горішня прозора стулка, висіло невисоке видовжене небо.

Сувора і по-своєму гарна картина. Лише все в ній було якимось простим і ясним, як у збитому власноруч ящикові, яким можна пишатися, але в якому знаєш кожен сучок. Не витав у піднебессі над цими багатьма водами чистий і ветхий дух таїни, що примушує в дитячому зачудуванні перед красою допитуватися щоденно і щогодинно: як, навіщо, відколи, звідки це взялося і береться далі? Перестала трепетно й палко, завмираючи від глибини, битися душа над безоднею часу, і відійшло, запакувалося міцною накривкою відчуття вічності. Усе тут було зрозумілим — і як, і навіщо, і відколи, і з якою метою.

Вітер пружнів, сміливішав, погойдувало вже не на жарт. Проте чайки все так само, то сідаючи, то знову здіймаючись, летіли і летіли за теплоходом. Тільки їхні крила мовби покоротшали і махали вони ними частіше, з очевидними зусиллями долаючи вітер. Але щось, щось особливе, якийсь смисл змушував їх усе летіти й летіти.

Віктор спробував читати і не зміг. Відтоді, як він сам почав писати, читання вже не давало йому звичної насолоди, коли спокійно й

довірливо прямуєш за автором всюди, куди б його не понесло, коли події, що відбуваються в книжці, і персонажі, котрі беруть у них участь, сприймаються, як реальність, незалежно від того, подобаються вони чи ні. І ставлення до літератури раніше легко вкладалося в три досить категоричні виміри: добре, погано, так собі. А тепер же з'явився чисто професійний інтерес. Ох, цей професійний інтерес... бодай йому пуття не було.

Як просто було раніше і як тяжко зараз — мовби перебуваєш на недремному чергуванні і не хочеш, але бачиш, як звивається, або ж і б'ється в болючій судомі, неправильно поставлене слово, як безсоромно похихикують чи аукають посеред серйозної розмови, бо їм тут робити нічого, порожні, непотрібні фрази, як бреше, соловейком заливається у неправді який-небудь позитивний герой, розкошуючи в гучних і високоповажних словах, мовби в мильній піні, в той час, як він, на думку автора, повинен промовляти правду, правду і тільки правду, як уся книжка руками й ногами б'є, вимагаючи, аби її читали, і волаючи про книжкову рівність, хоч користі від такого читання немає і не може бути. Бачиш, розумієш і неспроможний втрутитися — ні допомогти, ні осмикнути, ні присоромити. Краще б уже і не бачити, і не розуміти. Вся річ у тому, що хороша книжка, як і погана, створюється з одного й того самого матеріалу, з одних і тих самих слів, котрі розташовані, правда, за іншим ладом, звучать в іншій інтонації і благословенні іншим перстом.

Однак від хорошої книжки, завдяки усе тій самій професійній перебірливості, теж нелегко. Коли при звичайнісінькому слові "застогнала" ти здригаєшся від болю цього стогону, коли при називанні барви ти ясно розрізняєш її відтінки і відчуваєш її запах, коли ти на власні вуха чуєш звук яблука, що падає в книжці з дерева, і плачеш при зустрічі двох людей, вигаданих уявою автора, ти намагаєшся збагнути, в який спосіб усе це було досягнуто, якою живою водою скроплене, ти знову й знову перебираєш слова, прямуючи по них, як по безконечних сходинках і прагнеш збагнути їхню дивовижну таїну, котра змушує їх звучати, пахнути, світитися й бентежити. І ти все бачиш, бо в книжці важко що-небудь приховати, всю сув'язь слів, їхню музику, позначену

нота за нотою, стики між фразами й паузи між думками — усе бачиш, однак нічого не тямиш. Уже у відчаї ти відкладаєш книжку і, безсило заплющивши очі, ненавидиш себе за безпорадність, за безталання і за все інше, що з цим пов'язане.

Однак без книжок неможливо. І ти, звичайно, читаєш, але, боже, яка це важка, нервова і нескінченна робота!

Останні години перед прибуттям були особливо нестерпні. Вітер надвечір трохи затих, хвиля спала, море ще коливалося, проте якось ліниво й безглуздо, вже не напускаючи на себе морського форсу. Небо вистоялося й посиніло, сонце хилилося до обрію чистим кружалом, що рівно палало. Чайки за кормою вже не летіли, а линули в повітрі, зрідка здригаючи крилами. Що вело їх за теплоходом — краса його чи щось інше? З в'язким, уповільненим звуком шуміла за бортом вода, меланхолійно тріпотів нагорі прапор, вгамувалася по своїх кутках дітлашня, що весь день з нарочитим, гучним тупотінням бігала по лункій палубі,— все навколо вирівнювалося у загальному великому чеканні усякої всячини: темряви, спочинку, пристані, новизни.

Раніше Віктор напам'ять знав місця, повз які зараз пливли. Починаючи з п'ятого класу, він навчався у райцентрі, за п'ятдесят кілометрів від домівки: ближче середньої школи тоді не було. На зимові й весняні канікули добиратися в село часто-густо доводилося пішки — машину за ним, звичайно ж, ніхто не посилав, а попутні у той бік траплялися рідко, а коли й траплялися, то недалеко. Тепер і самому важко повірити: 12-річним хлопчаком він за день відмахував усі п'ятдесят кілометрів. Йшов і йшов свій відлік: десята частина дороги позаду, шоста, четверта, третя... намагаючись обманути себе й залишити попереду якомога більше кілометрів, аби потім, коли він геть утомиться і буде ледь плентати, вони танули самі по собі.

Але тепер він нічого не впізнавав. Навіть по затоках уздовж річок, по виярках неможливо було визначили, де й що. Все злилося й розмилося в одній довгій і відчуженій картині тайги. Що дивно: він ходив тоді не

через гущавінь — дорогою, а дорогу ту знесла вода. Доводилося орієнтуватися лише за часом, вказаним у розкладі.

Залишалася година, півгодини, далі і того менше.

Час було збиратися. Віктор спакував валізу і кинув останній погляд у відчинене вікно. Теплохід помітно прибивався до берега, що, як і раніше, був замкнений глухим муром лісу. Навіть тут, на підступах до рідного села, ніщо не промовляло до серця, що билося в солодкому й тривожному хвилюванні, ніщо не озивалося на його поклик, мовби Віктор їхав сюди вперше.

— Як ти міг?! Як тобі не соромно?! — раптом почув він швидкий, уривчастий від хвилювання голос і, обернувшись на нього, мимоволі, аби не виказати себе, відсахнувся. Він чекав там побачити кого завгодно, але тільки не їх, не цих незмірно щасливих учора одне одним людей, за якими Віктор уважно спостерігав спочатку в ресторані, потім увечері на танцях, любові, злагоді і щирій ніжності яких заздрив з щемливими і сумними ревнощами. Щось у них сколотилося. Дружина з палаючим від люті, різко-окресленим обличчям підступала до чоловіка — той, кривлячись, відмахувався:

— Перестань. Набридло. Іди до каюти, не репетуй тут. Поруч у спокійному чеканні, мовби такі сцени були для

них не вдивовиж, стояли схожі на близнюків хлопчик і дівчинка.

—М-да,— гмукнув Віктор, ось ще один зайвий доказ того, що будь-яке щастя не тривке. І все ж настрій у нього зіпсувався. Дурні. Невже не могли вони перетерпіти п'ятнадцять, менше — десять, п'ять хвилин, аби він встиг піти і нічого цього не взнав, аби в його пам'яті вони назавжди лишилися прекрасною і надійною, бо ж він сам був її свідком, легендою про невмирущу любов в одному людському гнізді. Дурні і ще раз дурні.

Не будуть ошукувати людей і користуватися їхньою довірливістю — так їм і треба.

Він попрощався з провідницею, яка прийшла повернути йому квиток, і спустився вниз. У проході біля правого борту вже юрмилися з речами пасажири. Віктор став скраю, біля бар'єрчика, так, щоб бачити берег. Далеко попереду завид-ніли стоси дерева, перед ними широким рукавом заглиблювалася в тайгу затока. І одразу, тільки-но відтягнувся назад гребінь горбатого мису, відкрився майданчик, до якого збігалися люди, і за деревами засвітилися дахи будинків. Теплохід подав гудок і круто повернув до берега.

І дивно, Віктор ще не зійшов з теплохода, а той для нього вже не існував, він мовби віддалився, зблякнув. У душі виникла дзвінка гаряча порожнеча: від одного стану він уже звільнився, новий ще не настав. І лунко й нетерпляче гупало в голові, виказуючи хвилювання. У натовпі, що зібрався на березі, він почав упізнавати знайомих, серед дітлахів одразу вирізнив своїх племінників, двох світлоголових, кремезних хлопчаків, на обличчях яких, як і в нього, виразно проступало давнє, нездоланне з роду в рід тунгуське походження. Обіч, насунувши, як завжди, кепку на очі і засунувши руки в кишені, стояв батько. До нього підбігли племінники, почали щось навперебій говорити і показувати руками на теплохід — батько стрепенувся і пішов ближче, туди, де вже на землю опускався трап.

— Чому ж ти не написав,— радісно і квапливо заговорив він, коли Віктор зійшов і вони привіталися.— Ми й не ждали. А мати ж сном-духом не знає. Ну, зараз вона заметушиться.

Віктор поплескав по спинах племінників і, перш ніж іти, озирнувся на теплохід. На палубі, саме навпроти його каюти, прямо і нерухомо, але вже одна, без чоловіка й дітей, стояла та сама жінка з оманливо-щасливої сім'ї. її само-зречене гірко-урочисте обличчя було звернене кудись у порожнечу, очі дивилися заклякло і невидюче. Віктор пошукав у собі і не знайшов до неї ні жалю, ні співчуття: на щастя і на нещастя

однаково треба мати двері, а не виставляти їх напоказ кожному стрічному.

— Ну, гайда, чи що? — заквапив батько.

— Гайда.

За розбитою тракторами, широко розтягнутою дорогою вони повернули ліворуч і пішли через клапоть лісу, що зберігся біля берега. По обгризених та прим'ятих кущах лохини і жимолості Віктор упізнав його: стежка до ягідника починалася раніше біля цвинтаря і неподалік звідси сходилася з дорогою на поле. Он куди піднялася вода: до старого берега тут було не менше двох кілометрів — та ще вгору. Десь тут-таки, як він пам'ятав, була тоді посадка з молодого, надзвичайно густого ялинника, крізь який продертися можна було лише трохи не плазом і в якому висипали найперші рижики. Віктор розглядівся, але посадки, звичайно, не знайшов. Серед дерев бродили телята, копалися свині, чомусь усі плямисті, схожі одна на одну; походжали, високо піднімаючи ноги, кури.

Попереду, стрибаючи через великі коров'ячі коржі і сполохуючи з них великих зелених мух, бігли племінники. Старшого звали Саньком, ім'я молодшого Віктор забув: коли він приїздив сюди востаннє, тому було років з півтора, він ледве-ледве перевалювався на своїх коротких, неймовірно кривих ногах, які в нього постійно намагалися заплестися. Зараз ноги нібито вирівнялись, принаймні до цілком припустимої норми. Батько йшов збоку; Віктор завважив, що хода в нього стала зовсім старечою, важкуватою, він рухався, присідаючи частіше звичайного, мовби приховуючи когось і кладучи поклони наперед. Минулого року в нього замкнувся шостий десяток — не жарти.

— Надовго приїхав? — обережно запитав батько.

— Ще не знаю. Поживу.

Він і справді не міг сказати нічого певного. Як вийде, загадувати зараз не варто. Літо в нього було вільним, і він мав приховану надію, якщо все складеться добре, повністю прожити його тут, попрацювати і відпочити. Через місяць у дружини відпустка, і тоді вони з сином, певно, теж приїдуть сюди — на чисте повітря, на молоко з-під корови, на свіжу зелень і ягоди. Віктор допоможе батькові з матір'ю накосити сіна і дочекається серпня, коли полізуть гриби, — він не мав більшої душевної втіхи, більшої радості, ніж вийти з кошикоМ одразу по ранковій росі в ліс, у ті особливі, добре знані ним заповітні місця, що їх уподобали рижики чи грузді, і, націлившись, насторожившись, у гарячому азарті, що підступав, уже з узлісся зробити перший широкий огляд. Однак до цього ще далеко, до цього він ще попрацює—" спокійно, вдосталь, не підганяючи себе, він буде вдоволений, якщо вийдуть лише два чи три невеликі оповідання — задля того тільки, аби не ослабла рука.

Вони вийшли на вулицю й почали підніматися по ній угору. Віктор з цікавістю роззирався. Яке вже тут село — перед ним було велике робітниче селище. В один і в другий бік кількома довгими порядками витягнулися ряди будинків, щосили димів димар якогось явно виробничого призначення, під ним червоніла приземкувата будівля цегляної кладки.

— Скільки ж тепер у вас тут вулиць? — запитав він у батька.

— Вулиць? — загинаючи пальці, батько почав рахувати: — Внизу— Набережна, біля поля — Нагірна, де школа стоїть — Шкільна. Наша — Криволуцька, тут з Криволуць-кого села багато живуть. А ще є Поштова — по пошті. П'ять чи шість. Попервах кожне село своєю вулицею будувалося, а тепер усе перемішалося.

— І багато всього люду?

— А дідько його знає. Я, вважай, половини не знаю. Хазяїв ще знаю, хто своєю хатою живе, а зараз тут повно вербованих. Ці сюди їдуть, назад втікають, їх не запам'ятаєш.

На тротуарі скрізь лежали собаки. Вони лінькувато піднімали голови, дивилися назустріч задумливим, оцінюючим поглядом, але з місця не рухалися, і їх треба було обходити. Корови захопили мілкі, запущені рівчаки вздовж тротуарів. Біля воріт стояли люди, що вийшли подивитися, хто пройде з теплохода; Віктор вітався з усіма підряд, знайомими і незнайомими, йому відповідали й запитували батька:

— Сина, виходить, діждався, Степановичу?

— Діждався,— казав батько.

З однієї вулиці вони повернули на іншу, перейшли на протилежний бік. Батько зупинився:

— Впізнаєш?

Ні, він не впізнав свою хату і, якби був один, мабуть, проминув би її. Видалася вона йому тепер зовсім невеличкою і старенькою, з підсліпуватими, як у зимарці, віконцями, з "почорнілими колодами в стінах, що геть потріскалися, і нерівними, безглуздо випнутими вуглами. Але це була вона, і тепле й гірке почуття вдячності й провини наринуло на Віктора і стисло йому серце.

— Чого ж це ви гостей не зустрічаєте? — гукнув батько.

— Яких гостей? ■— почув Віктор зляканий голос матері з сіней і побіг на нього.

За годину вже сиділи за столом. Зібралися всі свої: батько, мати, дядько, або, краще сказати, Микола, батьків брат, якого Віктор ніколи

дядьком не величав, бо той був старший за Віктора лише на якихось п'ять років і в них давно вже склалися прості й приятельські стосунки; дружина Миколи — Настя, жінка напрочуд урівноважена й добра, з трохи важкуватим від надмірної доброти обличчям; їхні дітлахи Санько і Генка, що зустрічали Віктора на пристані і які несподівано виявилися ніякими не племінниками йому, а двоюрідними братами; Галина, в родичанському вузлику Вікторові тітка, яку він тіткою так само не називав, хоча вона була старша за Миколу; Галину раніше знав увесь район, вона одержала орден за колгоспний город, а тепер, виявляється, працювала прибиральницею в школі. Бабуня до столу не пішла, зосталася сидіти в себе на ліжку, куди їй подали чай, і вона пила його вприкуску з пиляним цукром, що його привіз їй з міста Віктор, і уважно прислухалася до балачки, зрідка вступаючи в неї і знову замовкаючи, аби зайнятися чаєм.

Батько наливав горілку й розповідав, як Санько з Ген-кою перші побачили на теплоході Віктора й побігли до ньо-го, а він довго не міг збагнути, про що вони стрекочуть, ба, ніхто нині Віктора не чекав.

— А я знала, що він цього року приїде,— заявила мати.— Може, на перший пароплав не надіялася, а взагалі все одно знала.

— Звідки ти знала?

— Звідки. Знала, бо знала.

Вона дуже постаріла й згорбилася, і Віктор дивизся на неї розгублено, з ніжною і сумною недовірою: невже це вона, його мати? Що з нею скоїлося? Та й батько теж.." У батька за вухами з'явилися глибокі западини, позначиз-ши череп, голова стала по-дитячому маленька, сухе обличчя геть покреслили зморшки. І тільки бабуня, здавалося, не змінилась, мовби їй старіти далі було вже нікуди і вока вперлася в якусь останню невидиму межу, за якою на цьому світі немає продовження. Віктор упіймав себе на тому, що відчуває до цих рідних, найближчих

йому людей дивне почуття любові й відчуження, спротиву їм, їхній старості, їхньому рухові у споконвічну людську сторону, куди на неї видимому й мовчазному непослабному ланцюжку вони мимоволі тягнуть і його. І вже ввижалося, вірилося йому, що він приїхав сюди лише для того, аби збагнути, як далеко він просунувся слідом за ними, де, на якій позначці тепер перебуває, і попросити, вмовити їх, щоб вони не квапилися.

Найбільше говорили про колишнє село, про те, хто куди з нього виїхав, як склалася їхня доля. Згадували про колгосп, у якому жили бідно, проте весело й дружно, разом спізнавалися в робочому запалі, коли надходили жнива, і разом спізнавалися в обмані, утаюючи сотки від податків, коли приїжджав хто-небудь переписувати городи, або посилаючись на болячки, коли зволікати далі з власним сінокосом було неможливо. І, розвереджена, розтриюджена спогадами, схлипнула Галина, пожалілася:

— У колгоспі я хоча б людиною була, а тепер...

— То їхала б з колгоспом,— сказав Микола. Вона з несподіваною злістю огризнулася:

— А ти чому не поїхав?

— Мені не треба. Мені й тут добре.

— Ну й мені не треба. Куди я від своїх? Хоча моя доля така була: на землі працювати, а не бруд за дітьми щодня підтирати.

— Ага,— раптом голосно й радо озвалася бабуня з ліжка— радо тому, що пригадала, не забула докинути до діла.— Он Лукія поїхала й року не прожила. Це ж як? А якби її не зачіпали? — і, вже отямившись, отверезілим голосом, боляче і з стогоном сказала, звертаючись до одного Віктора: — Адже померла Лукія, царство їй небесне, по" мерла. І

року не протягла на новому місці. Все, кажуть, горювала, назад просилася. Тут хоча б поле своє, а там усе до крапелиночки чуже. Вона й не винесла. Дуже, кажуть, плакала перед смертю.

— А як вода піднімалася? — почав питати Віктор.— Одразу чи як звичайно прибувала після дощів?

Вони помовчали, збираючись із спогадами і поволі поринаючи в ту недавню, але важливу, переломну для всіх пору, коли все це відбулося.

— Ти гадаєш, валом? — заговорив батько і похитав головою.— Ні. Але швидко.— Він ще помовчав.— А я перед тим усе спускався туди. На бережку посиджу, вулицею, де хати стояли, пройдуся...

— Тягло,— підтвердив Микола.— Я теж ходив. Вона лається, — він кивнув на Настю, — те, се треба по хазяйству, а мене туди манить. Вже знали, що ось-ось будуть затоплювати. Жалко. Так ніби прощатися ходили. З роботи прийду, поїм — не поїм, а вже під гору треба. Як злодій, утечу і ховаюся де-небудь. Дивишся: там наш никає і там... Дядю Єгора Плотникова Мишко щодня звідти матюком виганяв. Сяде й сидить, ніч — не ніч, він наче примерз.

— Ага,— скинулася бабуня, яка слухала досі з нетерпля-че-стражденницьким напруженням на обличчі.— А покійників потопельниками зробили — це ж як? Вони вже померли, а на них все одно не зважили. Це ж як?

— Та що вже зараз про покійників говорити...

— А чого ж не говорити?! Там твоя бабця лежала. Всі наші там лежали. А тепер де їх шукати, під яким берегом?

— Ну ось,— вів далі батько.— А останнього разу так було. Тільки згори спускатися, дивлюся: річка вже здулася, кипить. Я скоріш туди.

Боюся, не потонути б, а ноги несуть — не вдержиш. До дороги добіг, а вода з іншого боку, саме до нашого двору підійшла. І лізе, й лізе, оком видно, як лізе. Я задкую від неї, але дивлюся, не тікаю. Сміття підняло, яке було, вуглини, кропиву, лободу теребить. До хати докотилася, де хата наша стояла, і вирвою давай крутитися— у запілля, значить, кинулася. Поки дивився, озирнувся, а вона вже мене збоку обійшла, вже брести треба. На першу гору за Єгоровим городом заліз, бачу, народ із села біжить. А спочатку один був, нікого більше, перший її, холеру, зустрів.

— А ми того дня на сіножать ходили,— пригадала Настя.— Ти був тоді чи ні? — повернулася вона до Миколи.

— А хто з тобою, цікаво, ще був, коли не я? Може, Стьопка-козак на нашу корову косив?

— А, був, був. Туди вранці пішли — все нормально, назад до річки підбігаємо — батечку ти мій — що ж це таке на білому світі коїться! Місток через річку зірвало, він, лебедик, посередині плаває, а вода по траві — ш-ш-ш — так і шумить, так і шумить. Як додому добиратися? Полізли ми знову нагору. Далеко-о довелося обходити, до старої верхівської дороги дійшли — ніде більше не перебратися. Біжу й боюся: ану ж, як усе на світі цією водою затопило — і старе село, й нове. Він,— на Миколу,— на мене кричить: дурепа та дурепа. А чого дурепа? Коли ніколи такого не було, хочеш — не хочеш, а перелякаєшся. Звідки що знаєш? Чи Довго помилитися, хто цю воду пускав. Потім її хіба зупиниш? А там діти — отож серце не на місці. У потемках уже На поля вискочили — слава богу, живі наші хатинки, стоять. А там, де старе село було, вода блищить...

— У перший рік вона тільки на нижню гору піднялася і зупинилася. Прибувала, але так, потроху. На друге літо далі полізла.

— А ось точно все-таки сказали, докіль дійде. Уміють розрахувати. Грицько Суслов город свій далі за відмітку пустив, і півгороду затопило.

— Зате риби тепер повно,— сказав Микола.

— Багато риби? — зраділо перепитав Віктор.

— Багато. Тільки яка риба: окунь, плітка, щука. Щуки здоровенні є, наче колоди. А м'ясо у неї вженете,справді як дерев'яне, і баговинням тхне. У нас її навіть свиням згодовують.

— А харіус, ленок?

— Звідки? Це чиста риба, і вода їй потрібна чиста, проточна. За харюзом тепер треба у верхів'я Зуя йти. Ходять, є такі. Якщо довго проживеш, можна домовитися з ким-небудь. Ось хоча б з дядьком Єгором Плотниковим, той ні окуня, ні плотвичку не визнає. Йому ту, що була, рибу давай, чистопородну. А ми вже й смак її почали забувати, якою вона була. Теперішня є — і добре.

— Скільки ж гостюватимеш у нас? — запитала мати. І знову Віктор відповів непевно:

— Не знаю, поки не набридне.

— Розказав би хоч, як живеш? Все свої книжки пишеш?

— Пишу.

— І тепер усе одно пишеш?

— І тепер пишу.

— А що лаяли он тебе, нічого тобі за це не було?

Віктор завважив, як при останніх словах матері всі замовкли й насторожилися. Галина тихенько, аби не брязнути, опустила на стіл ложку і, схилившись над столом, подалася вперед. В уважному чеканні завмер батько. Настя навіть і не цикнула, а тільки смикнула за рукав Генку, коли той недоречно завовтузився на своєму стільці. І в голосі матері, коли врна запитувала, відчувалося напруження.

— Коли лаяли, за що? — не второпав Віктор.

— Ну, за писанину ж за цю. В газетці. Нам учитель навмисне газетку показав, щоб знали. Жива вона в тебе, тату?

Батько мовчки поліз у тумбочку і подав Вікторові газету.

— Ось,— сказав він, помітно хвилюючись.— Там, у кінці.

— У нас усі питають, звільнили тебе чи ні з цих письменників,— казала мати,— а ми й самі нічого не знаємо. Я вже

чого тільки й не передумала. А тут ще бабця наша ніяк ?іе може вгомонитися: що та що тобі за це буде?

Віктор розгорнув газету і знайшов на четвертій сторінці невелику статтю про свою останню книжку оповідань. Він пригадав цю рецензію, що з'явилася місяців півтора тому в обласній газеті, читав її, але не надав їй тоді ніякого значення. Хіба можна всерйоз ставитися до того, що тобі дорікають за якийсь надмірний психологізм, за надмірне копання в душах людей, що в твоїх оповіданнях немає явно виражених позитивних і негативних героїв, а є персонажі з розпливчастою життєвою філософією, яких не знаєш, чи можна взяти собі за друзів. Ніби друзів шукають у книжках і за принципом: хто голосніше говорить. Рецензія була неглибокою і нецікавою, з тих, що складаються з вічно

послужливих гумових фраз, котрі стирчать напоготові і мають надзвичайну здатність послуговуватися з будь-якого приводу,— ось чому Віктор одразу забув про неї.

— А, це,— усміхнувся він і віддав газету батькові.— Це нісенітниця.

За столом помовчали. Потім мати недовірливо сказала:

— У газетці пропечатано.

— Ну й що — в газетці. Там теж люди працюють — отже, як і всі ми, можуть помилятися. Мене, звичайно, є за що лаяти, але те, що він назбирав тут,— нісенітниця.— Віктор не знав, як краще пояснити їм усе це і почав пояснювати довго й плутано. Навряд чи його зрозуміли.

— Ти усе ж таки обережнішим там будь,— сказала мати.— Мало що.

Йому нічого не залишалося, як, усміхаючись, погодитися:

— Добре, мамо, я буду дуже обережний.

Цю ніч він спав у невеликій дощаній прибудові до сіней, що правила за комірчину. Тут було прохолодно, гостро пахло затхлою гіркістю й овчиною, десь у кутку шкреблися миші, і все одно сон його, як у дитинстві, був повним і глибоким. І прокинувся він від ранку — від кудкудакання курей у дворі, від ситого, терплячого мукання корови, від бадьорого й тонкого, що долинало окремо, мовби по особливому каналу, цвірінькання горобців, від сонячних променів, що пробивалися крізь щілини в комірчину, — прокинувся і, пригадавши, що він у селі, радісно стрепенувся.

Він вийшов на ґанок і постояв там, аби очі звикли до яскравого сонячного світла. Ранок видавався дивовижним — ясним і чистим, усе в ньому було на видноті і все пробуджувало хвилююче відчуття простору і

спококвічнос-ті, ніби щойно, годину чи дві тому, на зміну колишнім виступили свіжі, зовсім нові барви. У небі де-не-де дотавали після ночі прозорі, вигнуті наче крила, білі хмарини, м'яко зринало у височінь, наливаючись теплом і жагою, сонце, повітря, нагріваючись, слабшало, розмикалося і ширяло, за городами близько, широким півколом здіймався ліс, а з іншого боку, за дахами будинків, сяючою під сонцем безоднею покоїлася вода.

З двору вийшла мати з дійницею, що відтягувала їй руку-Побачивши Віктора, мати здивувалася:

— Ти куди так рано встав? Лягай ще, поспи. У нас у цю пору тільки хазяйки встають.

Віктор, все ще мружачись від сонця, усміхнувся і не відповів. Спати він зараз усе одно не зміг би. Ранок, ранній за часом, але вже достиглий, повний, викликав рідкісне і п'янке відчуття спільності з ним, з його швидким, що так щасливо вдався, наступом, і від цього почуття, як і від кожного доброго діла, душею оволодівала радість і ніжність, хотілося нового, такого ж великого і незвичайного діла і нової втіхи від нього.

Сам не знаючи, за що йому взятися і до чого доторкнутися, він пішов на город, зняв біля воріт капці і босоніж попростував по чорній, нещодавно піднятій, холодній землі. Орано було плугом, поперечні межі з слідами копит і кругами від плуга, коли його переводили з борозни в борозну, ще не затягло зеленню. Посеред городу стояло дві модрини, які батько, мабуть, не наважився зачепити, одна з них ще зеленіла, друга стирчала сухостоїною. На довгій огірковій грядці стовбурчилися в лунках міцні, шорсткі паростки. Картоплю ще не садили, і Віктор вдоволено подумав, що не пропустить нині цю просту, нехитру роботу, як не пропустить і багатьох інших селянських робіт, що вже майже забулися у ділі і тому видаються ще привабливішими.

Потім йому було приємно, сидячи на ґанку, кидати курям зерно і спостерігати за їхньою голодною метушнею, яка в міру ситості перетворювалася на задирливу і гамірну гру. Між курми стрибали горобці, озираючись, хапали зерна, знову вертіли туди-сюди головою, виглядаючи небезпеку, і знову хапали притьма і чіпко, водночас спурхуючи про всяк випадок і одразу ж сідаючи додолу. Із закапелка за коморою вивалилася льоха, розігнала і курей, і горобців і завов-тузила своїм носом, наче магнітом, втягуючи разом із залишками пташиного корму й землю.

Віктор вирішив піти до лісу.

Він випив склянку теплого молока, але їсти нічого не став. Мати розпалила російську піч і поралася з пирогами. За сніданком, щоб їй догодити, треба було постаратися, тому він не перебивав апетит.

Провулком, забитому коровами, що лежали, він несподівано потрапив за городами на аеродром. Збоку, на виході з села, стояв великий новий будинок з білим розпізнавальним хрестом на даху і антенами радіостанції, що сходилися на верхівці високої щогли. Посадочне поле, переінакшене з поля хлібного, гарно й рівно було розмічене побіленими стовпчиками. Але й тут лежали корови. Віктор, на мить зупинившись, бо не знав, чи можна по ньому ходити, підбадьорився і рушив навпростець. І все ж ішов він полем з якимось чуднувато-недовірливим, чуднувато-мінливим почуттям здивування й образи, мовби його в чомусь обманули, але образа і здивування полягають не в тому, що його обманули, а в тому, що обман цей ніяк не може розкритися.

Вздовж аеродрому 8 горішнього боку був викопаний рів, що відводив від нього талі води з гори, але стінки його обсипалися і рів давно кривуляв, намагаючись пробити свій, вигідний йому шлях для води. Одразу за ним починалася соснова пустоша, де колись була сила-силенна маслюків. Однак маслюки тоді за гриби не вважалися, хіба що так, на сковорідку-дві свіженьких нарвати, а потім на них ніхто і не

дивився: починалися рижики, грузді. І взагалі, чи від того, що не знали, чи & розкошів, решту грибів називали поганками і не брали їх. Та й справді, рижиків на всіх вистачало, їх засолювали на зиму величезними діжками, а гриб цей аж до весни залишається твердим і запашним.

Віктор хотів піти пустищем, він знав тут кожен куточок і пам'ятав мало не кожне дерево. Та виявилося, що йти ним неможливо, пустище лише зовні нагадувало ліс, з нижнього краю, а всередині було майже до пня вирубане. Надто близько стояло воно до нового села, де обгороджували городи, ставили хліви, і це його занапастило: сосонки перевели на жердини, на лати. На землі чорними завалами, крізь які не пройти, лежало суччя, пожухла і вросла всередину глиця під ногами, стирчали гостренькі високі пеньки. Деінде було видно і свіжу роботу; те, що підростало і годилося для діла, в діло під спритною сокирою і йшло. Віктор заспокоїв себе: зате там, звідки познімалися села, перебравшись сюди, ліс чіпати більше нікому — навіть на віники, на могильні хрести і новорічні ялинки. А тутешньому така, видно, випала доля — нікуди тепер від неї не подінешся.

Він довго піднімався на гору узліссям, раз у раз озираючись і чекаючи, коли сховається село. Але край його весь час виднівся, з долішнього боку він підступав аж до води, яка розлилася так широко й велично, що мимоволі хотілося вщипнути себе, аби переконатися, чи не сниться це йому де-небудь глухої недоброї ночі від туги за рідними місцями. Потім узлісся закінчилося, він повернув праворуч і вийшов на стежку, але, пройшовши трохи, покинув її: поряд із стежкою присусідилася, хтозна-звідки взявшись, тракторна дорога, по узбіччях якої, наче загорожа, валялися постягувані в купи дерева з високими стирчаками необрубаних гілок. І він пішов просто так, куди очі бачать і де краще йти, всюди натрапляючи на знайомі, пам'ятні йому куточки. Ось тут, під цими кущами черемхи, вилазило стільки сирих груздів, що їх можна було брати щодня; ось тут він, уперше осмілівши, схопив рукою за шию гадюку і приволік її в село, але ця сміливість була викликана в ньому помстою, він хотів підкинути гадюку Нінці, яка не відповіла— помри, нещасна! — взаємністю на його любов; а ось тут вони, дітлахи,

ставили курінь — дерев'яний почорнілий клин і досі ще стримів у сосні. Він зупинявся, подовгу стояв, уважно, з якоюсь надмірною пильністю і прискіпливістю вдивляючись у траву, в дерева, немовби намагаючись з'ясувати важливий для себе зв'язок з самим собою, яким він був у ті роки,— і відходив ні з чим.

Потім він несподівано набрів на галявину, яку чомусь не пам'ятав, не знав про її існування, мовби вона з'явилася тут після нього. Це вже було далеко від села. Він ішов навмання, сподіваючись, що натрапить на стежку і почне потихеньку спускатися вниз. Мати, мабуть, уже непокоїться, а пиріжки вихололи. Замислений, він не одразу завважив, що з невеселого, захащеного колодами лісу попав у зовсім інший світ.

Тут було просторо, ясно і святково. Розступившись, щоб не застувати одне одному світло і не спивати одне в одного вологу з землі, гордовито й фасонисто, ніби пані-боярині, стояли огрядні й пишні берези з широко розпростертими, важкими вітами, що обвисали донизу. Листя на них було ще липке, наче луска, й ніжне, з тонкими блідими прожилками, кожен сам по собі листочок здавався мерзлякувато-принишклим, полохливим, а всі разом вони видзвонювали довгу й щасливу пісню спокою. Кружляючи перед очима?

плямисті стовбури беріз, скупані весною, пробуджували невиразну й глибоко заховану, блаженно-тужну знемогу, яка то осявалася раптовим спалахом, коли ввижалося, що ось-ось вона розкриється і явить свою таїну, то знову оповивалася туманом. У мереживних кострубатостях і подряпинах стовбурів назбирувались і зривались донизу краплі соку. Внизу струменіла і розтоплювалася тінь від беріз і квітли підсніжники; від невисокої й рівної, ніби підстриженої трави, над якою гули джмелі і пурхали метелики, йшов густий, терпко-медвяний дух і віяв, здіймаючись хвилями, тихий, молитовний шелест. І далеко-далеко, подражнюючи та страхаючи, обмовляв своєю ворожбою дзвінко-байдужий голос зозулі.

І так хороше, так солодко-моторошно від життя й сонця, так дивовижно й щасливо було тут, що від такого невимовного, неземного щастя хотілося заплакати.

Після обіду мати, загримівши відрами, зібралася по воду. Віктор гукнув її:

— Куди ти? Он повний бак води. Куди ще?!

— Ой, Вітю, — махнула вона рукою на бачок. — Я хочу самовар поставити, а ця вода для чаю недобра. Вона з водокачки, якась дуже тверда. Нею й голови не вимиєш, бо волосся потім ніяким гребінцем не роздереш. Для варива ми її ще беремо, а для чаю з річки тягаємо, хоча й далеко.

Віктор уже помітив одну особливість: коли йшлося про воду як таку, якої можна набрати, принести, в якій можна купатися, ловити рибу, тут говорили "річка"; коли ж мова заходила про пересування по цій воді, побільшене у багато разів, порівняно з колишніми відстанями, говорили "море", хоча насправді це означало і не те і не інше, це поняття мало своє точне слово: "водосховище", однак надто вже було воно громіздким і незграбним, язик, вимовляючи слово, ніби перемелював валуни.

— А я хіба води не принесу? — образився Віктор. — Сказала б.

— Ну, то піди, коли охота. Я думала, ти наморений, находився ж десь сьогодні.

— Як же йти, щоб найближче?

— Ось цим завулком. Прямо й прямо, поки не наткнешся. Він почепив відра на коромисло і, подзенькуючи ними,

вийшов на вулицю. Повівав вітерець, та все одно було спекотно; спочатку літо починало нині палити, час би вже й дощам зрости, показати себе, підживити ту вологу, яка ще залишалася в землі. Тут не орють і не сіють, а ліс рубати можна в будь-яку погоду, але й тут, за своїм звичаєм, думають про хліб, про тих, хто оре під нього й сіє, і тут тримають городи й косять сіно.

Набрати води виявилося непросто. Біля берега хлюпала хвиля, і вода була червоною, глинистою — таку звичайно несе навесні з полів. Віктор потупцював, потупцював біля човнів, якими був заставлений увесь берег, зайшов в один, другий, зачерпуючи з корми і випліскуючи назад — цю воду не те, що пити, на огірки путня хазяйка посоромиться виливати. Що ж робити? Не повертатися ж з порожніми відрами назад? Віктор почав роздягатися і не помітив, як ззаду до нього підійшов хлопчак.

— Купатися, дядю, збираєтеся? — запитав він.

Віктор невдоволено обернувся: ось уже і перший свідок є, очевидець того, що він не вміє з річки, з моря, з водосховища, з усього разом набрати звичайнісінької води. Не всі ж вони тут роздягаються догола, мабуть, якось інакше обходяться.

— Купатися, — відповів він. — У вас тут і не захочеш — почнеш купатися.

Він підхопив відро і ступив у воду. Під ногами, наче каша, поповзла багнюка, і, послизнувшись, він мало не впав. Це його розлютувало ще більше; і справді, чортій-зна що діється! Далі він уже ледве витягував ноги з цієї засмоктуючої вглиб каші, але вперто ліз уперед.

— Ні-і,— гукнув йому з берега хлопчак.— Треба на човні. Віктор усе ж зачерпнув те, що було перед ним і, підштовхуючи відро поперед себе, якось вибрів назад.

— На човні треба, — знову сказав хлопчак. — Цією водою вдавитися можна.

— На якому ще човні? — Віктор струшував з себе смітинки, що поприлипали до нього, і з острахом та гидливістю дивився, як усе тіло вкривається дрібними, голчастими цяточками бруду.

— Ви до дядька Петра Степановича приїхали? — запитав хлопчак.

— Так.

— Ваш човен на замку. Ондечки він. Можна на нашому.

— І куди ж?

— Туди, — хлопчак показав у море.

— А ви ж хіба як — на човнах воду возите?

— А на чому ж іще?

— І завжди так?

— Ні-і, чого завжди. Коли чиста — звідси беремо. Це вітер учора розбовтав. Тепер чи ще й до завтра відстоїться.

— Збовтав,—перекривив його Віктор.— То що ж, попливемо— де твій човен? Човен-водовіз?

Хлопчакові було років з десять-дванадцять. Плечі його й шия вже засмагли до чорноти, але з-під майки виглядав геть білий живіт. На рухливому кирпатому личку очі бігали жваво й діловито, одразу схоплюючи те, що потрібно. Однак найважливішою відмітиною в хлопця

були курчата, що червоніли на руках, котрі Віктор роздивився, коли хлопчак вставляв у гнізда кочети весел. Давно він не бачив хлопчаків з курчатами, тепер це плем'я стало чепуристим, і зрадів їм, наче давнім знайомим, з якими колись майже не розлучався. Ох, курчата, курчата, дітки води й бруду, що скавулять уночі навіть під гусячим салом з ненаситною голодною пожадливістю, та так, що не розтиснути без болю рук і не поворухнути ногою, а вранці, ніби нічого й не сталося, знову охочі до будь-яких пригод. Як же це без курчат? Є ще, виходить, на світі хлопчаки — не самі лише хлопчики. Молодці.

Вони відгребли од берега метрів на сто, і Віктор нарешті дістав свою воду, яка за витраченими зусиллями цілком була варта живої. У ній, правда, теж щось плавало, чорніло, але це вже не мало жодного значення.

— Скупаємося? — запитав хлопчак.

— Скупатися?— Віктор замислився.— А не рано?

— Ні-і, вода тепла. Я вже три рази цього року купався.

— Ну, коли не боїшся, давай. А мені так навіть корисно зараз обмитися.

Віктор перший стрибнув у воду, хлопчак пірнув слідом за ним. Вода обпекла, та невдовзі Віктор переконався, що вона й справді терпима, принаймні значно тепліша за ту, що була в річці. Течії немає, нагрівається швидко. Дітлашні тепер привілля, а раніше з річки щодуху мчала до розпаленого на березі багаття.

— Туди, — гукнув хлопчак, показуючи рукою на верхівки дерев, що стирчали з води.

Вони попливли поряд. Рухався хлопчак швидко й легко, він перекидався на спину, перевалювався на бік, знову переходив на вимашки, демонструючи перед Віктором усе своє вміння, і видно було, що так пливти він може довго, Віктор уже відставав. Ось, будь ласка, і перевага моряі в теплій воді можна навчитися як слід плавати. У річці більше п'яти хвилин витерпіти було важко.

Вони вже підпливали до дерев. Хлопчак видерся на сосну, Віктор неподалік від нього — на березу. Вона зігнулася під ним, проте витримала. Ось і ще одна перевага: хто ще коли мріяв про такі пункти перепочинку серед води?

— Тільки ви там не пірнайте, — попередив хлопчак. — Там десь під водою ялина стоїть. Мишко Жуков торік пірнув і увесь бік собі розпанахав. Ох і крові ж наюшило. Ми його сяк-так до берега плавом, плавом — то позаду червоний слід так і тягнувся.

— Ну і як? Живий цей Мишко?

— Та... живий. Але бік у нього теж, наче ялинка, став. Операцію йому робили.

— Тебе як звати? — запитав Віктор.

— Пилип.

— Філька, виходить?

— Ну, можна і Філька. Тільки я не люблю, коли так називають. Ніби дражнять. Пилип краще.

Віктор засміявся:

— Серйозний ти чоловік.

— А хіба що? — не второпав хлопчак.

— Ім'я гарне в тебе — ось що. Не здумай міняти його, коли виростеш.

йому й справді здавалося, що у хлопчака, який має курчата, і повинно бути таке ім'я як Пилип.

— А я вже шукати тебе зібралася,— сказала мати, виходячи за ворота. — Думаю, чи не потонув, бува. Немає, та й годі. Давай сюди хоч одне відро, батько давно чаю просить.

Віктор розмовляв зі своїм товаришем по дитинству, веселуном і одчайдухою-забіякою Славком Капустіним, що вигнався тепер у височезного двометрового здорованя з велетенськими довгими руками й прямими широкими плечима. Славко гукнув його, коли Віктор підходив зі своєю дорогоцінною водою до хати. Виявилося, він жив навпроти.

— А я чую, подейкують, якесь велике цабе до дядька Петра приїхало, — вдавав здивованого Славко, примружуючи одне око. — Ніяк не втямлю: що ж воно за цабе, хто такий?

— Добре, добре, не прикидайся, — весело, тим самим тоном відповів йому Віктор. — Цабе. Сам ти цабе.

— А чого — я теж цабе. Я, знаєш, скільки вигоди державі даю? О-го-го! По-перше, чотирьох дітлахів зробив, і всі козаки. У тебе скільки?

— Один.

— Пора каструвати. Що ти за чоловік, коли не годен навіть за себе та за свою жінку відробити? Комусь же треба потім замість вас ряст топтати? Ти в цьому ділі жарти кинь.

Славкові ще в дитинстві була притаманна одна чудова риса: його не треба було розпитувати, він сам виповідав про себе геть усе.

— Працюю на тракторі, в лісі. Дай боже кожному так працювати. По триста-чотириста рубликів чистенькими на місяць. У тебе стільки виходить?

— Ні.

— Ну, ось бачиш. Перебирайся-но до нас. У нас краще. Народ не той, усі свої. Коли хто лайкою і обкладе — то й що, все одно далеко не почують. А тебе в газеті ледь покритикували, так про це вже увесь білий світ знає. Ну, добре, заходь, побачиш, як я живу. Гарно живу. Вихвалятися не хочу, сам побачиш.

— Зайду обов'язково.

— А коли що — справді перебирайся. — Славко голосно зареготав.— Але я тебе в свою бригаду не візьму. Сердься — не сердься, а не візьму. У мене, знаєш, як треба крутитися? О-го-го! А ти працівничок уже не той. Я тебе Стьопці Шел-ковникову підсуну. Він візьме. Отож помізкуй.

Ображатися на Славка було неможливо. Є ж такі щасливі люди, в яких усе, що б вони не мололи, виходить до ладу, добре й безневинно.

І потяглися дні — ясні, сонячні й довгі.

Віктор ніяк не міг звикнути до того, що він уже приїхав, йому здавалося, ніби він усе ще в дорозі і зупинився десь неподалік від рідного села, так недалечко, що іноді раптом несамохіть можна вийти

на знайомі місця, пам'ятні з дитинства і колишніх гостин, поринути в їх утаємничений і заповітний дух і відчути в собі чисту й трепетну схвильованість від їх близькості. Він був поряд, і все ж осторонь, і там, де він нині перебував, висіло інше небо — однобоке й нерівне, надто перехняблене одним краєм над водою; лежала інша земля, яка в рідкісні потаємні хвилини нагадувала землю, на якій він ріс, і все-таки чужа й невиразна; хилилися під небом інші обрії і стояло в центрі усього цього інше село — велике, строкате й гамірне. Він ладен був повірити, що приїхав сюди невчасно — або надто пізно, або рано, але не в свою годину, що загубилася десь, по той чи інший бік від цих днів.

Він багато блукав лісом; йому було приємно йти, занурюючи ноги в траву, прибираючи від обличчя важкі, пружні ві-ти й жадібно, якось особливо загострено вслухаючись у пташине різноголосся, в перестукування дятлів, що аж заходилися дробом, у шелест листя; на його душу спадало м'яке, спокійне раювання, заколисуючи всі тривоги, однак він знав, що це почуття могло виникнути де завгодно, в будь-якому лісі, а не лише тут, не бриніло воно тим єдиним, уже неповторним, пристрасним і наївно-розчуленим відгуком, що його пробуджують рідні місця. Втративши щось головне, основне якесь осердя, навколо якого зливалися воєдино, в одне коло, вони розбрелися хто куди, перетворилися у віддалено-знайомі, що стали ледь упізнаними, постарілими від плину часу закамарками, нагадуючи всього лиш спомини, які теж можуть явитися де завгодно.

На третій день після приїзду він поплив з Миколою на риболовлю. Вони зупинили човна між затопленими деревами, наживили на гачки хробаків і тут-таки, біля борту, з одного та іншого боку човна, опустили в воду капронову, важку від грузила жилку, залишивши її кінець у руках. Усі хитрощі полягали в тому, щоб час від часу посмикувати за цю жилку, показуючи хробака і підсікаючи рибу, а тому й пристрій цей називався смикалкою. Не минуло й п'яти хвилин, як Микола витяг першого окуня. Далі й Віктор відчув, як заходила під рукою волосінь, і почав квапливо вибирати її. За дві години вони вдвох накидали у човен більше відра окунів. Це була майже механічна робота: опустити

волосінь, почекати, підсмикнути, ще почекати, ще підсмикнути коротким ривком, відчути розпач обдуреної рибини і витягнути її на повітря. Азарт, яким спочатку пройнявся Віктор, швидко минув, а очікування, нетерплячка, лютий і солодкий відчай, без яких риболовля не є риболовлею, ще не визрівши, лопалися і щезали, не приносячи належної у таких випадках утіхи.

Він допоміг матері посадити картоплю і залюбки поливав вечорами огірки. Проте найчастіше все-таки не знав, як зладнати з часом, і знову й знову йшов до лісу. Пробував писати, взявся було за олівця, але мати, побачивши, так рішуче сказала: "Та ти відпочивай, відпочивай, буде час іще, наморочишся зі своєю писаниною", — що в нього опустилися руки і він скорився. Найімовірніше, вона так і не повірила в його пояснення газетної рецензії, яку йому показували першого вечора, бо не раз ловив на собі її занепокоєно-уважний, із стражданням, погляд і відчував надмірне і нав'язливе, наче до недужого, піклування. Однак Віктор не хотів доводити нічого більше за те, що вже сказав, та, мабуть, і не зміг би. Він здогадувався, що для багатьох у селі став, очевидно, ізгоєм, якому ніде більше не знайшлося місця, невдахою, що приїхав сюди зализувати свої рани, або ким-небудь у такому дусі; на нього дивилися з тією самою пильністю й інтересом, що несамохіть виказують хворобливу й співчутливу цікавість. Ще раз його переконала в цьому зустріч зі своїм шкільним учителем Василем Петровичем, чоловіком уже літнім, допитливим, котрий над усе на світі полюбляє порозумувати про президентські вибори в Америці та про військові перевороти в малих країнах. Побачивши Віктора на вулиці, Василь Петрович чимдуж заквапився до нього і з перших же слів, радісно й схвильовано, не даючи Віктору й рота розкрити, почав заспокоювати його, говорити про те, що невдачі й помилки можуть трапитися в кожного, але в будь-якому випадку не треба впадати у відчай, що він розуміє, як тяжко зараз Віктору... Віктор слухав його й усміхався, але усмішка ця, не маючи підтримки, дедалі згасала й згасала, аж поки нарешті і геть перетворилася на терплячу й болісну гримасу.

Двічі чи тричі, замислившись над чимось, він зупинявся посеред села розгублений і здивований: де це він? Куди забрів? Довкола стояли незнайомі будинки і йшли незнайомі люди, які не мали з ним жодного зв'язку,— тоді робив над собою зусилля, щоб пригадати, чому він тут, проте, коли н пригадував, з'ясовував і отямлювався, все одно переживав розпливчасте здивування: авжеж, тепер ясно, в чому річ і як він сюди потрапив, але неясно, що йому тут було потрібно. І, кваплячись, він повертав назад. Переконував себе, що треба зачекати ще кілька днів, аби призвичаїтися, зійтися з усім, що його оточувало, в повному розумінні й близькості, поєднати в собі те уявлення про село, яке жило в ньому всі ці роки, з картиною, яку він тут побачив, однак дні минали і нічого не змінювалося. Він знав, що сам винен у цьому, і однаково нічого не міг з собою вдіяти.

І він здався. Залишившись якось з матір'ю наодинці, він рішуче оголосив:

— З наступним теплоходом я поїду.

Вона скинула на Віктора зляканий погляд, довго дивилася на нього розгублено й мовила:

— Місця собі не знаходиш. 7 Він погодився:

— Не знаходжу.

Через два дні після цього він від'їжджав. Мати й батько мовчки й пригнічено чекали, щоб провести його на пристань; Віктор востаннє зайшов до хати попрощатися з бабунею. Вона насилу підвелася з постелі, заплакала і так само з плачем перехрестила його.

— Ти вже не пиши там, чого не велять,— мовила вона крізь сльози.

Віктор не витримав і засміявся:

— Що ти, бабуню?! Про що ти говориш?!

О, свята простота — як же нам без тебе, як же!

І знову теплохід. Взяти каюту цього разу не вдалося: увесь теплохід був забитий туристами (ох, уже ці подорожуючі поїздами та пароплавами туристи, ці повніючі жінки і лисіючі чоловіки, які й ніг-бо не хочуть натомити і які увесь сенс таких подорожей вбачають лише в спілкуванні між собою,— хто поставить пам'ятник вашій гіркій і кумедній невтомності?). Решта пасажирів забилися по кутках і визирали звідти перелякано і з цікавістю, а навколо реготали, співали, бренькали, ганялися одне за одним, наче діти,—• теплохід найбільше нагадував циганський табір. Добре ще, хоч мати поклала Віктору на дорогу якихось коржиків, бо довелося б голодувати: ресторан було віддано тільки туристам, а буфет на цей час вони вже розграбували.

Віктор залишив валізу внизу біля бабусь, що вчотирьох тулилися на одній лаві, і блукав по палубі. Далекі береги були нерухомими, вода спокійною, і від того, що теплохід рухався вперед, створювалося враження неквапливої і поважної зустрічної течії. Літо було в розпалі, аж палахкотіло, піднеслося у височінь, по обидва боки від води все було охоплене його рівним і світлим врунистим вогнем.

Дні, що їх Віктор пробув у селі, згорнулися в один туманний, невиразний клубок, який уже встиг кудись закотитися, і Віктор ніяк не міг повірити в те, що він уже повертається назад. Він намагався збагнути, що змусило його поїхати, можна сказати, навіть утекти з села, але намагання ці були

кволими. Здається, він не шкодував, що поїхав. Певно, треба поїхати, аби повторити все спочатку: сісти в місті на теплохід, милуватися по дорозі річкою, її берегами й течією і прокинутися вдосвіта від загадкового шкрябливого звуку й побачити затоплені дерева, нові береги й нові села, пройнятися здивуванням і острахом від повені —

побачити й заново пережити все те, що він уже бачив і пережив у цій поїздці, але стати самому вже іншою людиною, досвідченішою і розважливішою, яка добре і ясно уявляє собі, куди вона їде і що там знайде.

І він знав уже, що так воно й вийде,— нині ж, незабаром.